

А. Коптелов

БАШТАПҚЫ ЈАС

НОВОСИБИРСК

1932

А. КОПТЕЛОВ

БАШТАПКЫ ЈАС

Орус тилинен алтай улустын
јүрүм-јадыжына келиштирип
К. Филатов көчүргөн.

Совхозторынан колхозторынан литературага
кычырган мергенчилерине, Ойроттын
бичик-чийечилердин баштапкы конференц –
жуунына бу бичик бистин күндүбис болзын.

Автор-ла, көчүрген кижиге

БАШТАПКЫ ЖАС

I

Туйук кара мөш агажы-ла курчанып алган туудун бажынан, содойып жаскы күн чыгып турды. Туйука кардын тожондоп калган кырузын, жаскы күннин жылузы кайылтып турды, көк жалаң ак бойынча көрүнүп турды, меес жери каа-жаа жерде карантылап турар болды. Туудун кайузында турган туйук чибиге, чет агаштарынан жас келери жытанып келди. Же анда-да жок, таң-эртен соок кижинин жүзине тийип, кижинин тумчугун тонгырып жатты. Барлайдын бөрү терезинен эткен тонын жакызы кыруртталып калды, Барлай бу уйдап жылыгып брааткан кыстын соогун немее бодобой, кереке албай турды.

Жастын жылу күни, карып барган кысты жайа басканынан бери үч күн болды.

Барлайдын кичинек уулчагы айылдын эжигин жайа ачып, айылдан тышкары чыкты. Жастын жылузына сүүнип, секерип чыгала, кара колыла көлөткөнүп алып агарып турган төрөл көк жалаң жаар көрүп турды.

Бүгүн күн жакшы! - деп айдала, көк өлөндү төстөк жерге секерип турган жаш курагандый – уулчак секерип сүүнип турды.

Жастын жылу күндерине сүүнип Барлай бойы-да секерип алгадый сагышту жүрди, же ойноп-жыргап сүүнерге керек-те болзо, кийген тоны-да уур, жийт жажыда өдүп барды. Бу жылгы жаска сүүнбегенче болбос, отус жасты

өткүрүп жажап алганынан мындый жасты түш жеринде-де көрбөди, буялгы жас алдындагы жастардан башка жас болып туру. Алдынан тургуза алтай кижинин иштеген ижи – жаңыс мал азрап турган болгон, буял десе алтай колхоз улустары кыралап аш саларына көдүрилди, темир салданы кара тобыракка түрткени баштапкы жыл болып жат, жерге көп арба, буудай, сула салар, малга берер көп азрал бар болор.

Эбрен чакта жерге кадап салган обоо ташка оторып алып, учына көс жетпес көк жалаң жаар Барлай көрүп турды. Айгырлу жылкы малы, үүрлү жүргөн уй малы, чокырлап, жерди бөктөп салган кой малы, тенеридеги койу көк булутый жылыжып турды. Көк көлдин килен тоштый ару, бир төнөзөги, бир жадыгы, тажы жок ару жалаңды айландра курчап алган кырларга жаба көргөндө, жалаң көдүрилип, төмөн түжип турган немедий көрүнүп турды. Бу мындый ак жалаңга салдала атты жегеле, кышкырып салып сүрүп тургадый эмтир.

Сопок өдүктин кончынан, जोдро соруулду агаш канза уштуп алып, кабак танкынан Барлай азып алып танкылады. Тыдык уулы Сопок деп бай, озоогы чакта андазын салда-ла бу көк жалаңга арба аш чачып турды. Тоозына чыкпас канча канча жылкы малдан талдама жобош аттардан тудуп алып, Сопоктын жалчылары момондор ошкош көк жалаңды кыралап, кара тобыракка көмүлүп турды. Ээзи бойы кыраа келип, үрөн ашты жерге чачты, жалчылары десе кырдан будакту чибиде экелип алып, кыранын жонун тырмап, учында кыска төнөшти тоголодоп, үрөн ашты кара тобыракка базырып салды. Жыргалду көк жай өдүп барды, кызыл-күрөң күс жедип келди, канча өзөктөн көчкүн алтайлар жыл эбре ичерге арба бедреп алар деп, көк жалаңга Сопок байдын кыразына жуулып келди. Узун эдектү, кирлү тере тонду Сопок аш согып турган идергенге мыканын тайанып, ары-бери базып жүрди. Арба сурап келген көчкин алтайларды идиргенге кычырып алып, ободый согып алган алтындый сары, арбанын жанына отуруп алып, Сопок бойынын тонын эдегине жалчыларына арба ашты урдуруп, ол эдектеги ашты алтайлардын тере каптарына урып турды, аш алып турган кижее айдып турды:

- Сен јирме тийинг экелип берерин... Сен отус тийинг экелип берерин...
Сен төртөн тийинг экелип берерин...

Берген арба учун, бир кижеден көп, бир кижиден ас тийинг алар болгонын арба алган улус болгооп-та турза, Сопок байдан коркып унчыкпадылар. Кергил сөөктө эн јааны Сопок болгон, анайтканда оны јаман айдарынан коркып турглады.

Барлайга берген арба учун бежен тийинг экелип берерин – деп јакыды. Кыштын кату соогы киргенче, јаан кар кара тайгаларды бууганча Барлай андап јүрди, андап тапканын ончозын Сопокко алым учун берип салды. Канча јылдын туркунына Сопок байга јидрип јүрген Барлай мунын кийинде аш курсакты чөлдөн алып турар болды.

Јаан энези эдип берген былгайры калтаны Барлай өдүктинг кончынан суурып алып, кактап көрди. Таннны соок болордо бажын јайкап ийди. Алты куулы курчула курчанган кулузун кыннан курч бычагын суурып алып, танкынын батказына карарып калган канзазын соруулынын учынан кертип алып, канзазына толтырып алды. Танкынын батказы өдүп калган соруул, креелү кабак танкыдан коомой болбоды.

- Сопок байдын јалчылары бу креси јакшы ак јерге кыраны јакшы иштеп албай јүретен, бүдүн јерди кечире-кечире чийиктеп салала, ашты чачып салатан. Бу креси јакшы јерди онойып иштеерге уйатту. Кечимге түней јалбак, көмүрдий кара јерден кыра иштегежин, оны орустардын иштеп турганына түней иштеер керек. Бис онойып иштеп болор-ба, јок-ба?

Бойына каруун бойы айтты:

- Кем јок, иштерибис.

- Бу креси чөл јерди иштеп болбос болзо, не болор. Сары кобаа орустар көчүп келип, јурт тударга сананганы тегиннен тегин болгон эмес. Барлай ол тушта казык ойноп, чокур таштан мал эдип кажаа тудуп штан јок јангыс тонду ойноп јүретен. Узун чачту карган абыска баштадып алган јаан сагалду, јаан карынду орустар, орус кебин кийген крестүлер келди, көк јаланнын бажына тын агаштан бийк крес агаш кадап салды. Крес агаш кадаган јер –

оус кудайдын агару байлу јери болды, бу агару јерден төмөн орус кудайга мөргүп турган улустар учурлу, өскө јанду улус мунан беш берстее ураак кедери, туйук бүткен јенестү, ташту тайгаа чыгып јуртазын дешти.

- Эки јангыс уй, јылкызы, тоолу оок малыбыс көк јаланнын койу өлөңин отоп, јанында кујурын јип көчкин алтайларды – бисти ак сүди-ле азрап турды. Эмди бу јерден бисти орустар јайладып салар дешти, кедери чыкса Сопок байдын малы јакшы одор јерди отоп, тепсеп салар, эки-јангыс малыбыска одор-да јок, кудуры-да јок не болор, көчкин алтай улус сранай јоксырап барар чак јеткени бу турбай –деп, карган өбөгөндөр јуулып алып санаркажып отурды.

Бир күн Барлайдын адазына карган өбөгөндөр келип айты – «Сен эмдештен бу јерден көчип тайгаа чыгып јуртаар керек, онон башка бийилер сени бурулап кереке сукпазын. Токуш креске түшкенин сен билбес эмес. Крестү кижинин айлы турган јерден беш берсте урада көчип јурта –дежер. Бир күн айылдын улустары шакпарыжып, айылды бузып турды, кажаада кой малы мааражып турды, бозуларын эчиткен уй малы токтобой турды, айылдын ичин коштоп алып, балдарын учкаштрып алып, эки јангыс малын айдап алып Барлайдын адазы јажына јаткан көк јаланнан тайгаа јаар көчип барды. Барлайдын адазы көчип барган кийинде, онын айылына сөөктөш карандаш улустары карангуй түнде келип, крес агашты оодып алып, ташту корымга чачып салды. Көк јаланга келип јурт тудуп алган орустар, тайга јерге сүрдүрген көчкин алтайлардан амыр көрбөй јатты орустардын канча тоолу туралары өртөлип барды, канча малы јылып турды. Барлай ол тужында кичинекте болзо, онын сагыжынан ол эмдее чыкпады. Орустардан өч некеп турган алтайларды, урустын бийлери-ле, оток јонды баштаган јайзандары келип, оларды кайыннын чыбыгы-ла өлөрине арай јетирбей, чыбыктап турды. Је онда-да јок орустарга-ла, јайзан байларга блааткан алтайлар өчти некеп јүрип, орустарды көк јаланнан урадып салды.

- Токуш уулы Барлай бажын өрө көдрип, байа санадан айрылып өскө неме шүүп сананып аларына күјеренди.

- Кыраны кажы јерден баштап иштезе, јакшы болор? Ол јанынан баштаза јакшы-ба, эмезе бу јанынан баштаза јакшы-ба? Бу јанынан кўн јакшы тийп јат, кыраа озо мунаг баштап кирер керек.

Кۆк јаланнын јерин тоңырып, тынду немени кыйнап турган корон соокту кыш чала кўчин јылып јымжап барды, терен кары јабызап, өлөннинг бажы саргара көрүнип турар болды. Барлайдын кийнинде јаскы тожон карды уужай базып турган неменин шуркурак табыжы угулды. Барлай кайа көрүп күлүмзиренип сүүнип турган јүстү, ээрлү чокыр ат једенген Јарманка базып келеткен. «Јарманка Аймактан бичик экелген болор-ба». Токушевтин сагыжында элес этти. Барлай кичү карандажынын адын чылбырынан ала койрго сананды, Јарманка јаан аказына ачанып чылбырын бирбеди.

- Сен ненин учун бистин јууныбыска отурбай боо келдин, бис анда тоолу комсомолдор јуулып алып јаан керек шүүжип турубис, - Јарманка колы-ла колхозтын туралары-ла айлдары јаар улап, айты – бис анда байадан бери јуун эдип, сени сакып турдык.

Эрдин тештенип, кара камагын төмөн түжүрип, кара көзи-ле соок көрүп, Барлай кичү карандажы јаар көрүп ичинде, сананып турды – «Көрзөн кичү уул јаан аказын, мени немее бодобой турганын, көмөлөп саларга керек эди, је, јиит бойынче сүрекей керсү уул эмтир онын тапкан сүмези јаан эмтир, оны табыжып шүүшпегенче болбос эмтир – Барлай ичинде-ле сананды, бир-де унчукпады.

- Бис кыра ажыбысты јакшы иштеерге турган болзобис, ол ишти эдерге јакшы билер колхозник орус кижии таап алар керек, сен бу чокыр атты минип орустардын колхозына барып, ондый кижини таап сал – деп айдала, аттын чылбырын Јарманка Барлайдын колына берерде Барлай оны албады.

- Јок! Олор биске келбес-те, бистер-ле кожо иштебес-те.

- Ненин учун келбес? Орустар ончозы нургулай колхоз болып алган эмес-пе, бис алтайлар база колхоз төзөп бүдүрдис, ортобыста башка јок, јакшы айбылап сураза, келбей кайда барар.

- Менин санаамда – олордон ондый кижги бистерге келип, бисти үүредип, кожо иштеерге белен чыкпас болор деп турум.

- Же сранай кижги бербей турар болзо, - олордын биске келген кижги учун, бис олордын колхозына иштеерге ордына эки алтай кижги берерибис – деп айт.

- Же не болзо, ол болзын! – Барлай аттын чылбырын карандажынан колынан ушта согып, атты капшагай минип алып, бөрүгинин кызыл чачагын жайлып, Көк јалан јаар мантада берди.

Чокыр адын оозын туттурбай, Көк јалан төмөн Барлайды сыр мангы-ла апарып турды, аттын туйгагынан чарчап турган кар ураак түжүп турды, кынду бычагы чарчылып турды.

Јолой барып турала, Барлай эзедип алып шүүп турды: - Акыр, озо орус колхозко барганча мен Аймактын комунис партиянын комитедин табарып барайын, олар болужар болор.

Байадан бери сыр мангы-ла барып, канча јерди өдүп барганын билбеди, аттын оозын тартып сайак базыды-ла јорто берди, кончынан канза уштып алып, танкы азып тартты.

Канзадагы таңкызы өчүп барганын ајаарабай калды, бойы шүүнип турды – орустар биске болуш берер –бе, јок-па? Же ол крезии јаан колхозтон биске келерге кижги канайса-да чыгар болор-ба! Же колхоз болгон кийинде, өмө-ле бис ашты бујыл көп саларыс, Көк јалаңды бастра кыралап салар керек.

Јаскы күннин јылузына ак кар алтындый суркурап, кайылып турды, коронду соок кыш мөнкүлү тайгаа јаар көчүп тургандый болды. Јаан утабас күн изий берер, одор јер көгөрө берер, бастра кар кайылып агын суулары јарадынан ашкадый јаандай берер. Барлай оо шүүнип күлүмзиреди. Тенерее түртүлген туулардын бажынан ала туудын боожына түжере бешпек мөөштер, койу чиби, чет агаштар јастын келерине Барлай-ла кожо каткырыжып сүүнип тургандый көрүнди.

Агаш тартарга барып јаткан колхоз улузы тушташты.

- Эзен! Якшы-ба?

- Здравствуй! Здравствуй! Эзен!

Ак карла тожондоп калган сары өлөн тош куйагынан чыгар эбин бедреп тургандый болды, оозын токтобой турган аттар, колы-ла сары өлөннин тош куйагын оодып турды.

II

Жаскы карануй түнди өткүрө туулардын агаштары сыктап тургандый болды, жаан шуурган, агаш айылдын чобыргазын кодоро согорына жаранып турды. Шуурганнын корон соогына чыдашпай, Таланкеленнин жаргак тонына жаай берди, өчөрине једип берген от Таланкеленди јылыдып болбоды, отко сранай јаба јаткан Таланкеленнин жаргагынын эдегин өртөп салды.

Танаары јуук Таланкеленнин эмегени туруп, айлдан чыгып арка јаар барып одындап алып, жаан от салып алып, бөстөн јайыктар көктөди. Јайыктарды айылдын эжигине илип салар, ол тужында кара көрмөстөр бистин айылга кирбес. Бойынын јангын таштап, јаандарды тообой, төрөгөн-тууган дебей кудайы јок Барлайдын сөзине кирип алала, кудайга салган јайыктарды малта-ла кезип алып салкынга учуртып салган учун, эмди јаан ооруганы ол болды. Кудайды тообой барган учун, бүгүн түниле алтыгы орооннон көрмөстөр келип, айылга јаан шуурган түжүрди, эримди эмди көрмөстөр бууп өлтүрерге турганы ол туру – деп, үй кичи сананып отырды.

Бажын кодрип албай Таланкелен торбок терезин төжөнип алган онтоп јатты. Ай эскиргенде Таланкеленнин айылынын эжигин солын кичи ачып, айылга кирди. Таланкеленнин эмегени айылдын карачкызына бачым танып албай турды, јазап көргөжин - Сопок эмтир. Үй кичи капшагай-ла турды, «јаан кичи деп байланып кара тулунгын тутты, Сопок бай көндире төргө чыгып отуруп јакшылашты...

Бу не јадыш болды, неден оорудын, тенереридеги кудайын тообой бардын-ба, јердеги көрмөстөрдү ачындырдын-ба? – Сопок Таланкеленнен сурады.

Сопоктын чичке үнин танып алып, Таланкелен албаданап бажын көдүрүп алып, оттын жанына отуруп алды. Модыр сөөктө жааны болгон Тыдык уулы Сопок, Таланкеленнин айылына киргени үй кижиси солын көрди. Сакаш уулы Таланкелен десе жаан-жашты тообой, төрөгөн тууган дебей эски жанды таштап салды, сүрекей жаман кылык кылынды- деп, Таланкеленнин үйү ичине сананып отырды.

Эрин жаан ооруда жадарда, сен бистин айылга тил жетирбей, нени эдип отурдын. Оору жадры деп, мен бүгүн жаны билдим, алдында уккам болзом, боородон келер эдим, бу креси жакшы уулга болушпаганда, кемге болужар? – Сопок келинди көмөлөди. Аш курсактан кандый жадыгар?

Же эм тургуза кем жок деп үй кижиси айдала, карарган жүзүн тон жаказы-ла бөктөп алды.

Кайда! Канжагада этти экел... Капшай экел! – деп Сопок кожо жүргөн көдөчизине айтты. Көдөчизи эжектен чыгып чакыда турган аттарынан торбоктын учазын экелип Таланкеленнин үйүнө берди.

Бар, чакыда аттарды көрүп тур – деп, Сопок көдөчиси болуп жүргөн бойуннын жалчызына айтты. Ээзинин катуу үнин угуп, жалчызы мендеп, айылынан чыга берди.

Таланкелен бажын салактаткан албаданып отурды, бөрүктүн кирлү кара чачагы жүзүн бөктөп салды, бастра эди калтрап турды. Эмегени өчүп бараткан отко үзери одын салды.

Сопок Таланкелене жууктада отуруп айтты:

Кам алдрып камдадар керек, кудайдан быйан сурабаганча болбос, ак малын кысканбай, кудайдын сураганынча берер керек.

Ак мал тайар керек, ондый мал менде жок.

Э-эй! Кичү карандажым жаан ооруда жадарда, мен оо ачурканбай болушпазым болзом, не болор! – Киш бычкагынан эткен бөрүкти колы-ла алып кулагына кийиди, узун торко чачагы түлкү жаказын бөктөй алды, бир колын мыкынданып алып, бир колы-ла улап – Сопок куучындап турды. –

Мен бүгүн сее талдама эки бооро йеберейин, бойым Шатый камга барып оны айбылап көрөрүм.

Таланкелен эрмек айдарына чыдап болбой, бажын төмөн салактадып алган Сопоктын айткан эрмегине жөпсөнгөн кирелү отурды.

Шатый кам кечеги түн айылына камдап, тенерелл чыгып, үстуги курбустан-ла эрмектежиپ келди. Курбустан кудайды жайнап сурап алды, жер алдындагы эрлик сени баспай, таштап салар болды, сенин ордына төрөл жаңыбысты таштап, жаан жажын тообой, модор сөөкти быжарлап салган кудайы жок таңманы- Барлайды базар болды-деди.

Таланкеленнин жүреги - чыт! этти, бастра жүзи тижип кара көзи кандалып келди. Качангы ундылып барган керек Таланкеленнин сагыжына кирди, бу мунда алаканда немедий жарт болды, Чичин уулы Унутпас сагыжына кирди, оны эзедип турала, оору бажы там төмөндөди, Таланкелен ичинде сананып отурды:

- Э-эй, эмди маа жарт болды, Сопок байдын айлына жүрген Чечинин уулы Унутпас онын учун Барлайдын жаан аказын, Байрамды өлтүрүп салган туру ийне. Унутпас жаан оору жадарда, онын айылына Шатый кам келип, камдап барган эмес-пе, Унутпасты бу күлүктөр керекке суккан туру, эмди ол мее менин беш сабарымдый жарт болды, Шатый кам айылында отурбас болды күнүн сайын Сопок байдын жылу кийс айлына отуруп турар болды».

Таланкелен база сананды: бу кижин алдында шүүп тапайтан, Унутпас Байрамды не жаман көрүп оны өлтүрдү туйук базалып калган керек эмди мее жарт болды. Бу туйук керекти өскө кижин билбесе, мен оны билип турум. Оору бажын арай-керей көдүрүп алып, Таланкелен айтты:

Унутпасты туйук таш тураа апарып канча жылга бөктөп салган эмес-пе, эмди мени базарга турун-ба?

Ботта –а сен мее бүтпей турун-ба? Мен сее качан-да кара санабай жүрдим, Унутпаска-да кара санабадым, төртөн жашты жажадым, бир-де кижее кара санабадым, кандый-да кижини керекке сукпадам, оо үзери кичү карандажыма кара санап турзам, кудай мени базар эмес-пе. Унутпасты айрып

алар эп-арга бар болгон болзо, онын учун акту бойымнан жүс жылкыны кысканбас эдим. Мее бүдүнбей турган болзон, тайылга тайбай, кудайдан быйан сурабай тургн болзон, оорып өлөрин, алты ороондо эрликке барарын, анда темир айылда кул болуп жүрерин кара ортолыкка журтаарын эрликтин калју тогус кызы сени кыйнап турар! – Ачынган ўни-ле айдала, Сопок бут бажына туруп чыкты, эжик јаар базып барала база айтты:

Јаан акаларын тообой бардынга... сени көрмөстөр базып јип салар. Ан бычкак өдүги-ле айылдын эжигин чарчада тепти, эжикке туруп база айтты: - Менин јалчыларым сее эки боро жылкы экелип берер, кам алдырып камдадатан беден, камдатпастан беден – бойын бил – деди.

III

Байбак мөөш агажы-ла, койу чет агажы-ла бөркенип алган тууды эдеги-ле болчоктой чогыжып алган көп улус јортып бараткан, јаланда айгырлу малды көрүп минген атары киштежип турды, јолой турган айылдарынан кайыш армакчыларын мендеп канјагылап адын минип сыр маны-ла мантап келип барып турган улуска кижилер кожылып јатты, јука кардын тожон кырузын оодо базып турган крелү болды. Ўзензин тееп алган Јарманка бут бажанан јортуп отурган колхозниктерге куучындап турды:

Кыра ажыбысты бойыбыстын акту кол күчиби-ле саларыс, колхоз болгон кийнинде ашты көп саларыс, ажыбыс орус колхозтордын ажынан ас болбос. Акту бойыбыстын ажыбыс болор, көп арба, буудай согып аларыс, талкан ончобыска јеткил болор, үй улустарыбысты калаш эдерине үүредип аларыс, ашты көп салзабыс бойбыска-да једер, совет башкаруда-да берерис, колхоз болгон адына тын туружар керек, јана түжерибис јок, бир бололдор!

Ат үстүне үзенее тебинип јортып турган Јарманканы тууразынан көргөндө, бу эм-ле тургуза бойыннын, тынын кысканбай, колхоз ижине беринип салгадый, анда бир-де башка санаа јок, онын бастра күчи колхозто, совет башкаруда болды.

Болчок кангазын тиштенип алып, узун жалбак отыгы-ла от чагып, кодыр жүстү байбак саалду Түктен айтты:

Лиит чагында онойып айтпай кайсын, карый бергежин, онойып айдар үн чыкпас болор-ба.

Слер кыра сүрүп, аш салбаска туругар-ба?

Айдарда Түктен айтты: Мен башчылардын айткан жакылтазынан качанда кыйбазым. Бистин башчыбыс аш салар деди, же аш салып иштеп көрөлдөр... Мендеп турала, тайкыларынан маат жок... Эң... озо – Көк жаланды ээленип алган туу эзинен сурабай, кара тобракты темир-ле түртсе, жакшы болор-ба! Ол жарабас турум.

Түктеннинбу айтканын угуп, улус сүреен каткырды.

Жылбыр сүүртелип барганын Жарманка эрмек ортозында болгобой калды. Кийненен клееткен ат чылбырдын учына базып ийрде, Жарманканын ады отура түшти. Жарманка арай атан жыгылбады. Чылбырын капшагай-ла түрүп алып, алдында брааткан улуска једежип барды.

- Улустын каткызы токтой берерде, айтты:

- Ол слердин ондый коркышту казыр туу-ээзи, кайда жаткан, слер оны билер кижги, мее баштап беригер, мее оо айылдап көрөйин.

Түктен өбөгөнүн суйук чичке камагы төмөн түшти, мандайында чырчыгы көптөй берди, кара кодыр жүзи кызарып барды.

Сен жаш күчүк жаандарды не электеп шоодоп турун – Түктен өбөгөн жерге түкүре-ле, жанында брааткан карган өбөгөндөр жаар бурулды. – Бу кижги, кижги эмес турбай! Онын бажы көндөй неме болбой, слер, өбөгөндөр, байала уканыгар:

Таланкелен деп уул база булардын сөзине киреле, кудаи жок деп отурды, эмди эрликке жидрип, жаан ооруда жадры.

Сен Шатыйдын бирүзи болорын-ба? Кам болып, Шатыйдын аш курсагын блаадын!

- Мундый көндөй башту кижини бис колхоско темей жуудып алдыбыс.

- Тегини-ле балырыба, болор!

Баштапкы жаскы күкүрт түшкөндү бастра колхозниктер суу каткыда болды. Түктөн унчукпай барды, кыска мойнду бажын торбок терези тоннын жаказына жажырып салды.

- Жарманка Түктөн өбөгөнгө жууктада жортып келеле, алаканы-ла жардына согып айтты: Сенин бар жок туу-ээлери ончозы көс жок сокор болып, Кадын сууга түшкилеп өлгилеп калган эмес-пе, чын айдып турум, абышка!

Түктөн өбөгөн үзөнгө тееп алып көдүрилип келип, колы-ла койу четтү арка жаар улап айтты:

- Ол туку... чет агаштарда турган немени билип турар-ба? Сагыжыгардан чыкпаган болор-бо?

Түктөн өбөгөннин айтканына бир-де кижини унчукпады, койу четтү арканын ичинде жооны үч кучак крелү сүрекей жаан будакту, кара-күрөң чобргалу жоон тыт агаш турганын кемизи-де билип турды. – Эмди жаан эрлер болгон колхозниктер, кичинек балдар болып жүрөрдө, карган өбөгөндөр айдып турды: - Бу жоон тытта озогы чакта атту-чапту Ирбис деген камнын сөөгүн салган, эмди анда, Көк жаланды бийлеген туу-ээзи журтап жады.

- Калжуу байлардан коркыбай жүрдис, эмди жок неме-ле бисти коркыдарга туругар-ба? Тытты жыгып салза, көрмөстөри-де, коркушту туу-ээлери-де чачылбай кайда барар, чачылып, тозып бараткан немелерди өлтирип кызыл кол-ла тутпас-па! – деп, Жарманка кайгырды.

Жаланда турган үүрлү аттар көрүндү, улустын минип клееткен аттары-ла үүр аттар удур-тедир киштешти.

- Бу эки үүрди Айу кичпес жаар айдап барып, салдага жарагадый жакшы аттарды талдап чалмалап көрөлдөр – деп, Жарманка колы-ла Айу кечпес деген өзөк жаар көргүзүп айтты. Жарманканын колы-ла улап көргүскөн Айу кечпес өзөктүн оозында жылым кайа таш көгөрүп турды. Айу кечпестин оозында жуук эки жаны кайа ташту, бир жанынан учар суулу туйк жер бар. Озогыда Сопок бай тоозына чыкпас жылкы малын боо айдап экелип, көрүп, малдын тоозын алып туратан болгон. Колхозниктер айдап экелген аттарды туйук жерге кийдирерге туш жанынан кыстап турдылар. – Кыйгы-кышкы тын болды.

- Бажын тозыгар!

- Ол јалан төмөн барбазын, туй алыгар!

Айу Кечпестинг оозына јаба келген аттар ойто бурды, камчы-ла кејимге согып, кыйгы-кышкы-ла атту улустар малды араадап турды, Түктеннин өлө ады баштап өзөкти өрө алды. Өскө аттар оны ээчий барды. Ончозы таш чеденге кире берди.

Ол кара атты тудугар! Ол сары атты тудугар! Огош аттарды тутпагар! – деп, Јарманканын кыйгызынын јаныру кайа ташка јайылып турды.

Јарманка колына кайыш армакчызын түрүп алып, үзене тебенип алып, бар-јок күчиле армакчыны атардын үстүле чөйилип, кара аттын мойына түшти, армакчаа киргени кара аттын эки кулагы болды, оны ајарабай, бар-јок күчиле уул армакчыны тартты, уулдын јүреги токулдап, эки буды тыркырап турды, армакчы куру болды. Јарманка эмди чыдалду эр болорына јажы једип барды, Аттазы-ла кожо Јарманка качанда нокто кирбеген аттарды јастра чалмадабайтан эди, кандыйда эмдикти колынан салбайтан эди, бук рези туйук јерге чедендеп алган аттарды, кажаа-да бозуларды тудуп албай, анда не бар. Колдо армакчыны түрүп, белеттеп алды. Эмди-ле салзам мен јаспазым, мен атты улустаң озо тудуп албай кайдайын! – Түрүп алган армакчыны такып таштарда буды үзениден тайкылды, чачкан армакчызы јерге түшти. Јарманканын јүзин кату карла кижии јышкандый-кызарып изип чыкты, уяадында айлындра көрди. Јарманка јаар көрүп турган кижии јок болды, ончозы иштенип турды. Бирүүзи чалмадап алган атты јууктада тартып турды, бирүүзи атка сүүртедип турды. Армакчыны јастыра чачканын кижии көрбөди јакшы болды, Јарманка јердеги армакчыны мендеп јууп алды.

Тууразынан кыйгы чыкты, - бу атты капшагай алыгар!

Эмдик калтар атты Түктен јангыскан чалмадап алып, ончозынан озо ноктолоп алып, чылбырын Јарманкаа берип турды.

- Ол сенин кара адын малдын ортозына кирип, јажынып туру – Түктен өбөгөн айтты. «Эй, Јарманка, Јарманка! Ат чалмадап болбос, јаандарды дезе үүредерге турадын». – Түктеннин көзинен андый аайлуу сагыш билдирди.

Жарманка минген адын буруп алып, база армакчы чачты, армакчызы атка кирбеди, јастра чачканы бастра колхозниктер көрүп алды, ортозынан жаңыс кижини каткырды өскөлөри оны токтотты. Жарманканын жүреги токылдап турды, бычкак өдүгү-ле үзөнөө жаңыс тееп алып, база катап армакчы чачты, чачкан армакчызы аттын куйругына токтоды, кажы атка умзанып чачканын бир-де кижини аайлабады.

- Сен жылкыны үркүтпө, сени ат тут деерде, не тутпай турун, бис сени сагыбазыбыс – тууразыан кату үн угулып Жарманканы токтотты.

Салдаларга сүрөп аттарды тудуп алып, колхоз улустары жаңып отурды, куучын-эрмеги жаан, кобы бажынан келген салкына-ла өзөктөрдөги улустарга угулып турды. – Жарманка эмдик ат жеденип улустарды кийинче жортып, жаңып отырды, ат чалмадап болбогонуна ачынып, бойынын эрдин тижи-ле тиштеп шүүп турды. Түктөн-ле эмдик кижини канайда эрмектешип сөс блаажар? «Кандый-да көрмөс, кандыйда туу ээзи жок дезе» ол кижее удра мунайда айдар: «Унчукпа күчүк! Жылкыдан ат чалмадап болбодун, кижини үүредерге канайда чыдаарын!».

Качаннан бери жерге кадап салган айры чакыларынын жаңында, эмдик аттар узун кайыш чылбырларга буулап салган, узун туйугагы-ла жерди чапчып, чакыны тиштеп, калын кайыш чылбырларын үзүп, божонорго албаданып турды.

Болчок тураларда, аланчык айылдарда бир-де кижини артпай, ончозы колхозтын эмдик аттарын көрөргө жуулып келди, көп улус көрбөгөн, жаңы армакчаа кирген аттардын көзү кызыл кан болуп суркурап турды, колы-буду тыркырап коркып турды.

Жарманка жаан жалду тестек кер атка араай жууктап алып симис жагынан тударга сананды, кер ат карайлап чыгып эки колы-ла араай чапчыбады. Кайыш чылбырынан тудуп кер атты мойынан тудуп алды.

- Тенек, сен тенек! Эмдештен экү наҗы болор керек, кырааны экү кожо иштерибис, соондо наҗы болбой кайда барарын.

Кер ады дезе там тескенип, айланыжып турды. Көрүп турган улустар каткырыжып турды.

Жарманка кер атты эркелеп, бир часты өткүрө айландро базып жүрди, аттын жылу туйгагы жаскы карды ойып салды. Кер атты жалынан арказынан сыймаганда туйлабас болды, коркып тыркырап турды. Жарманка айылынан ээр-токум алчыгып, айылдан урада жерге салды, кер атты үйгендеп алып ээр жаар јединип, араайынан ээртеп, үзенизин буулап алып, тискин чылбырын колго алып, узун јалдан тудунуп, минип алды. Кер ат туйлады. Жарманканы көргөн улус калактады:

- Ой! Ой! Жыгылар, жыгылар болор! Ой, ой тон жерге жыгылган кижиге өлөр эмес-пе! – келиндер калактажып турды. Кер аттын тери көбөктөнип, көртөй берди. – «Утабас чагын чыкпай кайда барарын, јобош болорын», - деп, Жарманка шүүнип турды. Кер ады база эмеш туйлап турала, анан ары мантады. Бир јеерен аттан жыгылган уулды ат сүүртеп тургонын Жарманка көрүп алды.

Сыр мангы-ла мантап отурганда, удра келген салкын јаан болды, тон-јаказын, түлкү бычкак бөрүгин үзе соккодый болды, торко јалаазы токтоор јерип тапас болды. Жарманка аттын јобожып келгенин билип, ээрге эбеш түс отрар болды, кер ады туйлап турган-да болзо, байагыдый эмес, кирелү болды.

Күн талтүштег кыйганча Жарманка кер атты минип, Көк јалаңда јортып турды. Кер ады ак терге көбүктелип, бастра бойы ак болды. Јанып келип турарда, араай базыды-ла келди, чакаа келип түжерде, бир-де кыймыктанбады. Ээрин алып соодуга једенип тургузарда, кыйшпас једенкир мал болды.

Ўүрен көркийм, үүрен, үүренип алзан, јобош мал болорын, колхозко көп туза берерин – кер адын эркелеп терлү мойынан Жарманка сыймап турды – мен бойымда үүренип турум.

Je, көркий боо турзан, јакшы болорын, эмди чедендирер мал болдын, бастра терин кургаза, јакшы көк өлөн берерим, јакшы иштезен мунаң ары суланын-да амтанын билип аларын.

Јаскы үргүлү энир Көк јаланна тўжүп турды. Койу кара мөш агаштары-ла бөктөнип алган туулары терен уйкаа кирерге јазанып алды, туулардын бажына јаба көк мөңкүлер көрүнип турды. Көк јаланнын ак кары энир соогына тырсылдап табыштанып турды, тўн јууктап келди.

Колхос јүрүминде баштапкы солын күн өдүп барды.

IV

Кайыр јерден күркүреп аккан ташту суудын табыжынды, темир согып, узанып турган мастерскойлордын эжигинен јаан табыш угулып, деремнени ичине јайылып турды. Кызара изиген темирди маскалар согып турды, салданын мизин кызыдып алган таптап јатты. Жоон темирди үйтеп, болот өрүм аркадагы сыгыргандый сыгырып јатты.

Байлар бултыр күскүде Аймактын јуунына браадып бузанатан јерди табарган болгон. Ол тужында мында токо мистү салдалар јатты, тижи јок тырмууштар турды, аш кезер машиналар турды. Бу машиналар канча кирези уур эмеш - деп Барлай ченеп көдүрип көрүп турды. Анда Маскваа барып үүренип келген јиит уул бар болгон. Ол Маскваада үренгенин куучындады, темир салдаа бычак не керектү, аш кезер машинаа канаттарды неге јазаган, онын чалгызы кайда - ончозын јарттап, Барлайга куучындап берип турды. Уулдын куучындап берип турганын Барлай саныркап, кичееп угуп аларына албаданып турды, канча јүзүн темир салдаларды, машиналарды, уулдын јүрген јаан городын билип аларына јилбиркеп турды.

Ол ак чырайлу уул мунда болзо, кайдат, ол сүрекей јакшы уул эди, бойыннын билгенин кандый-да кижее айдып берер, билбистерди үүредип, кижии эдип аларына кичееп јүрген уул эди.

Каба терези тоннын узун эдегин колы-ла көдүрип алып, илик бычкак өдүги-ле канча машиналарды, салдаларды, јүзүн-јүүр темирлерди атла

базып, Барлай жаан көрүк жаар барды, анда 4-5 кижилер бир кижиден кандый-да эрмек блаажып тын куучындажып турдылар.

Барлайдын келип турганын көрөлө «Баштапкы беш жылдык» деген колхозтын председатели улустардын блаашту эрмегин токтодола, барлай жаар бурулып айтты:

- Токушов келди. Эзен! Эзен! Якшы жадрыг-ба? Слердин колхозто не табаш бар? – Барлайдын колын алып эзендешти – же, најым не керекту келдин?

Ичинде шүүнип турды: «Менин айткан эрмегимди каткы эде-ле, кижилер суранчыктап жүрген деп, мени элекке салар болзо кандый болор? Якшы кижилер бербезе не болор? Үч жүс деген тоо сагышка кирди. Эрмекти капшагай тыгыда айдарынан жалтанып, Алтай колхозтын айбызын Барлай председателге араай куучындай берди.

Барлайдын сөзүн угуп алган председатель жаан колыла Барлайды силкип айтты:

- Эй, најым, сен кунукпа! Ишке тазыккан якшы кижини берерибис.

Же бу кези жаан ишке болор-болбос, туштаганын ийерге болбос, мундый ишке барарга кижинин күүни база керек. Бүгүнгү күндө энирде бистин колхозтын бастра члендердин жууны болор, сен ол жуунда бойыннын сурагынды куучындап берерин. Жөп-пе? Же, жөп болзо, жараганы ол. – Барлай энирин сакып, ары-бери базып жүрди, жүреги токтобой турды, ол кези жаан жуунда кижилер эрмек айдып болор-ба, жок-па? – деп сананып жүрди. Канча жуунда Барлай алдында база жүрген, ол жуундарга жүрүп, эрмекти айтканын бойынын төрөл тили-ле куучындап туратан эди, бу жуунда дезе куучынды орустап айдарга керек болып жат. Орус тилин жетре билбес кижилер эптеп айдып болор-ба! жок-па! Эрмекти жастра айдып берзе, орустар оны аайлап албай кижизин бербей барза, ол тужында үч жүс кыра жерди канайда иштеп будурип аларыс».

Барлай катуу сананып, базып жүрди.

Энир жууктап келди. Колхостын жаан туразынан эжигине барып, Барлай отуруп алды, колхоз улустары эки-жангыстан эрлери-де, эмегендери-де турага жуулып турды. Бир жарымы Барлай-ла эзендежип, бир жарымы Барлай жаар кыйа көрүп алып, турага кирип чогылып жатты, колхостын клуб болгон жаан-кеен туразында кажаада кой ошкош улус жык толып барды.

Колхостын председатели жуунды ачып, жуун башчыларын тудуп, карандаш-ла столго согып улустын табыжын токтодоп алып айтты:

- Эң башкы сөсти «Жаркын» деген алтай колхозтон келген чыгартылу кижее берип турубыс, ол биске алтай колхостын иш жүрүмин куучындап берер.

Барлай стол жаар жууктада базып келип, бажындагы бөрүгүн алып, койына сукты, бөрүктин кызыл чокыр торко чачагы койнынан көрүнип турды. – Бир колыла столго тайанып алып куучындады.

Колхоз канайда башталып төзөлгөн, башталып төзөлөрдө, байлар, камдар колхозко кандый аршамык эдип турглады, колхостын төзөгөзи болгон тоолу бөлүк улустары түште амыр жок, түнде уйку жок байлар-ла тартыжып, колхосты бектеп быжулап бүдүрүп алганын, Барлай куучындап турды. Байлар-ла тартышканын Барлайдын сагыжына кирип барарда, онын эрмеги таң тынып, курчып турды, он колы жаныс жерге токтобой, ары-бери уланып турды.

- Каан башкару тужында бистин акту күчи-ле жаткан алтай улустын сагыжы неден де уйан болгон, бир неме билбес түн карачкыда жаткан улус болдыс, кычырар бичиги жок, оңдоп айдар сөзи жок, болгон бийден, жайзаннан ан ошкош коркып, орустын, алтайдын байларына койоымдарына кул болып жүрдис. Акту күчиле жаткан орустары-да, алтайлары-да биригип алар аргазы жок болгон, бойы-бойын көрүшпес кырыжып турар жанду болгон. Орус бийлери, байлары койоымдары десе Алтайдын жайзандары-ла, темичилери-ле, байлары-ла биригип алып, акту күчиле жаткан слерлерди-де, неме билбес бистерди-де тоноп, жип байып турды, эмди ачап бөрүлөрдүн күни өчүп калды, эмди алтай-орус ылгашпай колхозко биригип, колхоз ажыра оморды

карынча базып салды. Эмди бистинг јолыбыс ачылды, јаркындый јарык болды. Бастра акту кол кўчиле јаткандар карындаш болды.

- Айдары јок сўрекей тарындаш табылды - отурган улустан бир кижиди шоодып кыйгырды.

- Корон соокту кыш дебей, јанмырлу јутту јай дебей, алтай улус кўчип турды. – Эмди Барлайдын колы өрө кўдўрилип малта чапкандый тўжўп турды. – ондый кўчиш јок, јаныс јерге тоқынап, јаны јурт тўзөп турубыс, кўчкин јўрўмнен айрылып колхоз јолго кирдибис.

Барлайдын бу эрмеги јуунда отурган улуска сўреен јарады, улус колдорын чабынып турды.

Барлай бойынын келген керегин айдала, отурга јон јаар бажын багып, бөрўгинди койнынан уштап алып, мандайындагы терин арчып алып отырды.

Борбок сары саалду, соок ак кўстў кижиди туруп сурак эдип айтты: Мал ошкош неме ондобос јулма улус биригипта алза, неме болор-ба?

Оо јөпсөннип тууразынан бир кижиди кыйгырып айтты: Акту тынын кыскынбай өлўм бедреп турган кижиди ологорго барардан башка – деди.

- Кир-балкашка јадарга, бийтке јидирерге ологорго кем барар! – деп база бирўўзи айтты.

Ачынган кижидий, председатель бут бажына туруп, столы тызыраганча тайанып алып айтты:

«Јаркын» колхозко канайда болыжып берели? Онын эбин шўўжер керек. Кемде кандый шўўлте бар? Јангы айткан эрмектерди кандый деп шўўп туругар?

Отурган улустан чала кыска сынду, кўк палиталу, картус бөрўктў уул колын кўдўрип, сўс сурады. Картус бөрўгин колго уужай тудуп, стол јаар базып келип куучындады:

- Бистердин ортобыста кулак-байдын агыдылу улустары бар болып турганы бўгүн јарт билдирип јат, алтайла орусты озогы јанда кем сайгактап чагыштырып турды? Кулак-байлар, абыстар, камдар. Алтай улусты малды ары бодоп турган кижиди, не кижиди деп, бодоп туругар? Ол талнама кулак

болып јат. Ондый кижини колхозтон урадар керек. Бистин комунист партия алтай улусты өрө тартып аларына кичееп туры, бис оо болужар керек. Ол-до ас болор. Соондо-до ологорго јаантайын болыжып турар керек.

Бир сары чырайлу узун тумчукту үй кижиси сөс сурап алып, чичке үни-ле куучындады:

- Мунда кулактын, колтыкчыларынын эрмеги угулат. Ал тай улус сүрекей кирлү, бийтгү оо кижиси тирүге өлөр, орус кижиде бийт јок-па? Бистин айылдарыбыста кир база јок-па? Бисте –орус улуста кир балкаш-та бар, бийт-те бар. Бис эмди-ле колхозко кирген кийинде-ле ару, чек јадарына јангы үүренип турубис, кир балкаштан, бийттен јангы-јангы айрылып турубис, јаныбыста јаткан бистин карындаштарыбысты дезе керексебей јададыс. Ол јарабас. Алтай улусты кулак байлары, ологордын колтыкчылары, куйрукчылары јеектеп турарынан башка. Мундый улустын јаман сагаштарын, тыртык кылыктарын күүн-кайрал јок базып турар керек. Јаныбыста јаткан алтайларга ак јолго капшагай чыгарына болужар керек, ончада-ла алтай үй улустарды ару чек јадарына үүредер керек. Менин сагыжым болзо, алтай колхозко јаныс кырачы кижиси берер эмес, ологорго узакка, иштеерге тоолу үй кижиси ийер керек, байрам күндерде колхозтын үй улустары ончобыста барып, алтай үй улустарын јангы јүрүмге үүредип турар керек.

Эрмек айткан улустын тоозы көптөди. Байа алтай улусты јамандап, орус-ла алтай колхозтын ортозына өч саларга сананган кулак-байдын колтыкчыларын көмөлөп турдылар, ологор дезе бажын төмөн тудып алып, көп улустын ортозында јажынып отырдылар.

Председатель айтты: - «Алтай улус малга түней, неме бүдүрип болбос» - деген эрмек кулак-байдын оозынан чыкан эрмек болыптыр, алтай улус иш иштеерге сүрекей кичеемкей, бистин јерде Ошлоков деген јаан бай болгонын слер ончогоор билеригер, мен ол ачап байга 10 јылга чыгара јалчаа јүрерде, мени-ле кожо канча көп алтайлар база јалчаа јүрди. Он беш чакрымга чыгара аннын чеденин кем туткан деп, бодоп тураар? Оны алтай улус туткан эмес-

пе. Канча орус кулак байларга, жалчы болып жүрген алтайлар иштебей тегин жүрген деп бодоп турар ба! Алтай улус ишке үүрензе, орус кижиден артык иштеер. Эмди мен слерден сурап турум: Бойыннын күүни-ле «Жаркын» колхозко барып ондо иштеерге кижери бар-ба?

Отурган улустун кийинде бир кижери бут бажына туруп, улусты ары-бери ийде салып, кара саалду көк көстү кижери стол жаар базып келип, айтты:

- «Жаркын» колхозко мен барып иштеерим, мени бу жуун жөптөп турган болзо, мен тургуза атанарым - деди.

Барлай-ла эзендежип, Барлайдын колын узаак божотпой силкип турды, председатель жаар бурулып айтты:

- Ошлоковтын аң-чеденин бу Барлай-ла кожо тутканыбыс. Барлай оо сүүнип, - Эзен! Мелекей! Эзен! Эзен! – деп турды. – Капшагай чаазын чий. Мен барлай-ла кожо атанадым – деп Мелекей председателди мендетти.

V

Турундардын арткан кыска учтары кичинек жалбыш от-ла күйип тура-ла, карынча өчүп барды. Таланкелен сысту бажын арай-керей көдүрүп алып, айылдын ичин айлындра көрүп, бир-де болчок одын таппады. Тайанып алган колдын чагы чыгар-да, Таланкелен ойто жастыгына жыгылды, колы жылу күлгө түшти. Эжиктин жарыктарынан соок кирип, Таланкеленнин жүзүн тоңырып турды. Үй кижери жанында айылдардан ат сурап алып, кургак одынга барды, осындайтан жери ураак болордо, ойто келери узак болды. Айылдын ичи сүрекей сооп барды, тышкарызынан-да башказы жок болды. Айылдын эжигин эткен торбок терезин салкын үзе согып барды, оны ойто жаап аларына Таланкеленде чак жок болды.

Сопок айылындый кийис айылду болзом кайдат, жылу айылга кандый-да оору белен жазылар эди. Эр болып, бойынын буды-ла кара жерге базар болгоннон бери, Сопоктын ак кийистен эткен айылдары сагыжынан чыкпайтон эди. Карганадый көп мал өскүрүп алып, кийистен базып алып,

кереге айыл эдип аларына сананды. Канча жылга өскүргөн малы он јирме малдан ашпады, мал јок болгондо, кийис-те кайдан келзин.

Таланкеленнин адазы эзен тужында, јакып турды: «Ұүрлү малынан эрјине мал бүтсе, оны кудайга берип, бажы-туйгагын, јаан кардын айылдын эжигине илип, мөргү эдип сал, ол тужында өскөн малдын тоозына чыкпазын, айылда толо јөөжөлү болорын, аркада толо малду болорын». Айылга илген баш-шыйрак чирип үрелип барды, азраган малы көптөп барганы јок, јокту бойынча јурттап јатты. Сопок байда дезе, айылдын ичинде малдын бажы-туйугагы-да јок, ичи-карды-да јок, озүп турган малдын тоозына чыкпас болды. Мал ненин учун өспөй турганын Таланкелен билбей турды.

Айылдын тыштында аттын базыды угулды. Оору кижии сүүнип, кургап калган эрдин тиле-ле јалап кыйгырды:

- Капшагай! Айылдагы от өчүп барды! – Таланкелен кыйгырды. – Ол кыйгызын јаанга бододы, је ол эжике-де јетпеди.

Јаманчызы қөп, јаргак тонду, өлөн уктап алган кой бычкагынан эткен јыртык өдүктү, соокко тонгып, коркойып калган, Ногон кирди.

Энир түн койу агашту аркаа түжүп, јаланда турган айылдарга јууктап турды. Кедери аркадан үкүнин үни угулып, оору кижинин јүрегин чочыдып јатты.

Өчүп барган оттын јанында отурып, эки колындагы сабарларын уужап, јылынар јер таппай, мендеп, Таланкеленге айтты:

- Сопок сее эки боро ат ийе берди, мен оны экелдим.

Таланкелен үкүдин табыжын угуп, эдренип турган немеедий – бу көрмөстөр үкү болып, кижии өлтүрерге келгени ол турбай – јаан кулақту, кызыл јаан көстү, куш ошкош немелер Таланкеленнин көзинен чыкпай турды. Оору кижии көзин ачып сурады:

- Сенин сөөгин не?

- Модор – деди.

Јаан канаттарын јалбайтып алган, бир агаштан, бир агашка үкүлер учуп, јангыс јерге јуулып турды. Таланкеленнин көзи јабылды. – Ат үркүп, туура

чарчыгандый, јер-телекей силкингендий неме күркүреді. Ак кийстий койу тумандарды ойо јыртып, јаан туудын көк мөңкүзи көрүнди. Бу не туу болотон? Мундый јаан тууды мен јажыма көрбөдим. Ұч курбустаннын турлу јери бу болор-ба? Көк торко тоннын эдеги күнге јалтырап, алмыстый ак ташты, бөктөй јаап салды. Јылтыстый отту таштарынан Сопок байдын бажы көрүнип келди.

Мен сенин јаан акан – деп айтты. – төс Модор сөөктү албатыдан бүткен кижі эдим.

-Огу! Огу! – деп үкү табыжы угулып јатты.

Ураагында күкүрттин табыжы угулып турды, айылга јууктап келип тургандый болды, түнүрлердин табыжы бир тынып, бир токтоп Таланкеленнин кулагына шынкырап, токылдап турды. Канча көп улустын ортозынан Унутпастын чырайы көрүнип келди јунма-текези, јылым-кайа ташты кечип јатты. Айгырлу мал бөрүден үркүп брааткандый, Шебертини кечип, мантап турды, малдын табыжы өзөк төмөн угулып јатты. Унутпаска берерим деген Сопоктын айгыр малы бу болор-ба? Барлайдын карандажы Байрам калганчызында эки колын өрө көдүрип, чалкойто јерге јыгылганы элес эдип көрүнди. Байрамнын кызыл каны көк өлөнө төгүлип, јердеги өлөңди кызара будуктап салгандый болды, кара көстин оды өчүп барды, кара јыш-тайгазы от јалбыштый күйүп баргандый болды.

- Кажанын јыртыгынан аштаган курагандардын көп баштар көрүнгендий. Көп үкүлердин баштарынын ортозынан Сопок байдын бажы көрүнип келди.

- Мен сее јакшы эдерге турум, је сен бойын-ла бил. Сенин ордына көрмөс Барлайды јип салзын.

- Барлай база менин јуук карандажым эмес-пе? Ол база Модор сөөктү кижинин уулы – деп, оору кижі көзин ачпай шыбыранып айтты.

-Огу! Огу! – канаттарын согуп үкүлер кышкырып турды.

Корымду кайадан таштар толонып, саң төмөн јерге түҗип күркүрегендий, Таланкеленнин тижи кыјырады, бут бажына туруп, кара јерге тепти.

- Айу јизин сенин аттарынды, сенин ачап-сыйап көзинди кара кускун чокызын көрмөстин байы! Јаңыс уктан бүткен Барлай ол менин јуук карындажым, сен дезе ачап ийт, кижинин канын ичер јылан!

Кургак одын чыдырада күйип, јаан јалбыжы тенерини бөктөп салды, куйуксу јыды јытанды, бу үкүлердин канатары күйүп турган туру – Таланкелен бут бажына туруп албай, эзирик кижидий ары-бери јайылып турды.

Кенетийин чочып Таланкелен көзин ачып алды, јанында јаан от јалбырап, күйүп турды, айыл ичи айланып турды, эмегени эрин колынан тудуп, јаан оттон урада тартып турды.

- Ой! Сен тонынды өртөп салдын ийне!...

Таланкелен төжөктө онтоп јатты, эмегени онын јанында отурды.

Акыдан элчи келип, эки ат экелди, өрө тенередеги кудайдан быян сурап, кам камдадар керек.

- Айу јизин онын аттарын! – эрдин тиштенип алып кыйгырды.

- Сен нени айдазын!... Бистин сөөктө јаан акабысты јаман айдап килинчике түжерин.

Ачу неме јигендй маңдайнда терезин јуура тартты, күски агаштан сары бұр түҗип тургандый, арай шыбыранды: «Уктан укка келген Модор сөөктин јаандарын байлап, алтай јанды јандап турдым, эмди эн јаан акабысты тообой онын сөзин укпаска болбос ошкош.

- Ак тижиле кыјырап, ончо бойы корчойып калтырады, колы-ла умдап эмегенин јанына отургузып алды. Эмегени тон-ла јаап јылулады. Таланкелен кыйгырды:

- Ой! Тон-ла мени јаап сал, айылга бир-де кижидирбе.

- Эри ооруга бастрып, сүрекей калтырап, эдренип турды.

- Мен өлбөйдим... Нени-де этсин десе, эдерим – деп Таланкелен шабыранып жатты.

VI

Карып барган Түктен өбөгөн колында курч бычакту, жалбак терени чичке кайыш эдип тилип отурды, Түктенди айлындра балжастанып отруп алган алтайлар чичке кайыштардан үйгөн, нокто, шлей өрүп отурды отурган жиит уулдардын ортозынан бир сары бөрүктү уул араай кожондоп турды:

Төрт кайыштан өргөн ноктобыс,

Төртөн жылга бек болзын.

Бешжылдыкты узатпай,

Төрт жылга бүдүрелдер.

Сегис кайыштан өргөн үйгенис,

Сегизен жылга бек болзын.

Өмөликке бириккен бойыбыс,

Үргүлжиге өмө журт болзын.

Шлей өрүп отурган эки уул кожондо-ды:

Он-алты кайыштан өргөн шлейис,

Он үйеге бек болзын.

Байдан, кулдан айрыган,

Большевикике мак болзын.

Кайыш жепсел тудунуп,

Кыйгас малды тудалык.

Кулак байдын элчизин,

Кайралы жоктон базалык.

Түктен өбөгөнгө бычак курчудып берип отурган бир келинек
күлүмзиренип айтты:

Бу жииттер эмдиги башкаруга, жаңы жүрүмгө сүүнип кожондоп отуларда,
бис кайтканыбыс. Бисте-де кожон бар эмей, - деп айдала оноң ары кожондой
берди.

Бычак мизин курчыдып,
Былгайры терезин кезерис.
Байлу жаңыбысты таштап,
Бригадаа кирип иштерис.
Качангы чактан кыйнаткан,
Көстин аккан жажы көл болды.
Эркек, тижи - деп ылгашпай,
Эр кижее түнейлежик.

Отурган улустаң ортозынан, бир кара саалду өбөгөн күлүмзиреп
уулдарга айтты:

- Эй, уулдар, мен озогы чакта байлардын малын күдүп жүреримде,
кыйынду жүрүмгө тыш беретен, санамды женил эдетен неме – кожон-ла
топшуур болгон эди, же топшуур жокко-до мен бойымнын санаамды слерге
кожондоп берерим - деди.

Кайыш тискин тудунып,
Кыра-жерди иштеектер.
Бастра тың күчибисти,
Бириккен жөөжөгө салалдар.
Андазынан айрылып,
Ат-машынага минелдер.
Ишмекчилерге баштадып,
Иш жепселибисти темирлеектер.
Өрүп салган кайыштый,
Онду «солду» болбойлык.
Комунистерге баштадып,

Комунизмге баралык.

Калың тоормоштон отыргыштар кезип алып, жети кижі Кискин Миликейди курчай турып алып, аттарга жепсел жазап турды.

Миликей өбөгөн боро көзи-ле жылтырап уулардын иштенгенин көрүп, башкарып турды.

- Ой! Сен тескери буулап турун... Бу мунайда эдер керек, баштап көр – комытты өрө көдүрип көргүсти.

Барлай комытты Миликей өбөгөннинг колынан ала-ла, будына салып, күлүмзиреп сүүнди.

- Казыр Ошлоков байга бис экү аннын чеденин тудуп турарыбыста, слер Миликей өбөгөн мени база шак онойдо-ок үүреткен жок-па?

- Сары-ла деген кижі ончозы казыр дегени чапту төгүн, - мен сары-да болзом, менин жүрегим жымжак, не-ле немее мен сүрекей килемкей кижі эдим – бойы су каткыда, Миликей өбөгөн куучындап турды.

- Корон соокту кыш тужында карган борсук ичегеде жадарда жүреги тон-таш ошкош, - деп кижі бодойтон. Кижинин жылу эди оо тийзе, эттин терези сойла бергедий.

Барлай, Ошлоков байдын жырғап жүргенин, акту кол күчи-ле жаткандарды тоноп-жип турганын, айдып турганын ончо турган улустары билип турды. Кижинин ыйы келгедий Токуш уулы куучын баштады:

- Ол тужында бистин журтыбыста ончо калык-жоны жүдек жатты. Ак сүдин саап ичер малы тоолу-ла аилдарда бар болды курсака ичер ажы жок, аштап жүрдибис. Кузукту тайга бедреп барган тийиндй жаңыс жерге токтобой, жайыкыжы-ла көчип жүрдибис. Ачка өлөрине болбой, жаан карандажым Байрам Сопок байдын айылына барып жүрди, мен десе Ошлоков деген орус байга жалчаа жалданып бардым. Эки жерге барып иштензе, аш курсак таап, бойыбыстын ичибис толу болор, айылда карган ада-энебиске-де кичү карындаштарыбыска-да курсак табылар болор-ба-деп, санандыбыс. Же бистин санабысча болбоды. Ошлоков байга он күн иштенген учун бир жартык чай берди, экинчи онкүндүкти иштенип божогондо, бу-ла креси арба берди. –

Барлай чамчазынын кыска эдегин тудуп берген арбанын кемјүзин көргүсти.

– Орустын кулактары, алтайдын байлары бир түней жыландар болыптыр.

Янында отырган Миликей өбөгөн Барлайдын кулагына шыбыранып айтты:

- Кулак-байлардын мунда жыды-да жок болор деп, табыш уктым.

Барлай Миликейдин көзине удра көрүп, чала бүтпей турды, бу кулугур база кокырлап турган болор-ба? Алаканы-ла Миликейдин жардына согып, көзнөктинги шили тыркарагандый, тын каткырды.

- Мунан урада сүрер керек оморды, сүрер керек! Кижинин сыны эмеш женил болор, анна бодолду бисти түн-түжи-ле андар жүрет, болгон-ло жерге оро казып турган немедй аја-аранып көрбөзө, байдын тузагына кирип барарын.

Печкенин янында отурган бир алтай өбөгөн бут бажына туруп, жаан неме сүүнгедй кыйгырды:

- Мен муны мунайда жазадым, ончозын бүдүре жазап бүдүрдим. Ой!... Миликей өбөгөн муны көрүп айдыгар – жакшы бүдүрдим бе? Эмезе база жетпестери бар-ба? Дөгөт-ле жытанып турган комутты бажынан өрө көдүрип көргүсти.

Иштеп турган ижинди таштап, туранын ичинде отурган алтайлар ончозы туруп, аныс жерге чогылыжып, яны бүткен комутты ајыктап көрүп, кайкажып турдылар. Миликей комутты алып, көрүп алала, сергек чачту бажын јайкады:

- Айдары жок сүрекей жакшы иштеп бүдүрдин эмтир, керек дезе, төш-буу кайышты-да ундубай жазап алтырын. Төш- бууны шак мунайда тартып, буулайтан.

Улустын үнинен Миликей билип алды – бултыргы јылда чанака-тарадайга ат эдерге үүренип алган алтайларга өскө колхозниктер сүүнип отурган эмтир. Ончо колхозниктер Миликей јаар көрүп күлүмзиренип, сүүнип отурганын билдиртип турды, кандый-ла солын иш эдерге үүренип

алган колхозниктерге сүрекей жаан туза, олардын ижине жаан мак болып турды.

- Стол үстүнө турган лампаны колхозниктер курчай отурып-узанып отурды. Көзнөктөрдүн жыртыгынан кирген салкын, лампанын одын жайа согып турды. Лампадан чыккан ыш туранын жаңы агаштан эткен потологын жапсынып карартып жатты. Эңир түн башталарда, лампанын болчок ичине толтро урып алган карасинди от ичип салыптыр. Орус колхозтордо болзо канча катап пөтүктин кыйгызы угулар эди, жастын кыска түни төгенип браатканын Миликей өбөгөн билип отурды, жаан утабас күн чыгыжынан тенери тандайланып келери жууктап келди, ончо колхозниктер ээчий-теечй эстеп отурды, же анда-да жок, бирүзи-де эдип турган ижин таштап, уйктарга барбады, - эртенги күнде эмдик аттарга жаны комут сугуп, үүредерге мендеп турган улус эмтир – деп, Миликей өбөгөн ичинде шүүп отурды.

- Бистин деремнеде десе куучындап туратан эди:

- «Алтайлардын жалкузы жаан, бүткен жүрүминен ала олар жалку, иш иштебес улус эмей, - Күлүмзиренип арай каткырала онойып айтканы чыпту төгүн меке болды, же бу Барлайды иштеп турган комудынан айрып көр оны соксо-да айрып болбозун, оны бүдүрүп салбаанча, ол оны таштабас».

VII

Кара чойдон эткен чөйгөни жерге токтобой жайканып турды, ичендеги суузы чайбалып, жарык казанга төгүлүп турды.

Миликей өбөгөн жаан эстеп алып, төжөгинен туруп алды, эки көзүн арчып айландра көрди, жанында Жарманка боро бөскө болчок сабын-ла тишарткышты орооп, бөктөп турды. Миликей оны көрүп, коркушту неме кайкаган кирелү, бажы-ла жайкап турды.

Же, бу Жарманканын тапазы жок болтыр, сананып тапас неме табар эмтир, же, муны кайдан таап билип алдын? А!...

Бу Миликей ондый сүрекей неге кайкап турганын Жарманка билип албай, аайын таппай турды. Миликей жаар көрүп, колында тудунган болчок бөскө көрүп, аланзып айтты:

- Көкүл уулы Күлөр онойып иштеп турган ол Аймак ичинде бастра комсомол-ячейканын секретар-качызы эди, бистин ончобысты онойып жүзин сабын-ла јунып, тижин тишарткыжы-ла арчып жүрзин деп, үүредип туратан эди.

Миликей бойынын сары сагалын беш сабары-ла тарап сүрекей жаан кайкалда, Жарманка жаар күлүмзиреп, көрүп, шүүп турды:

- Энемнен чыканымнан бери карып өлгөнче мылчаа кирип јунунбайтанда эди, жүзин сабын-ла јунбайтан, тижин качанда арчып көргөни јок, кирлү кебин бир јунганы-да јок албаты эди, «јунунганынан килинчек дежетен эмди, буларды көрүгөр, орустан чекчил болорго туру.

Миликей Жарманканын тану бөсти алып тишарткыжын алып бойыннын тижин јышты, јышканынан јөдүлдейле, јерге түкүрди.

- Бу мунун тижин күскү ошкош ак болып бартыр. – тиш арткышты ороп табыштыра-ла, - Сен бисте служащий кижин ошкош эмтир - деди.

Тере тонын јардына салып-алып Жарманка эжиктен чыкты, Миликей кийинен кайкап көрүп туруп калды.

Бир колында куулы чөйгөндү, бир колында күлөр табакту, чегедектин узун јенин кыстап алган эжиктен Токсынай кирди. Арба көчөзин-ле, чайын јерге тургузып алып, Миликей өбөгөнди курсактандырды. Төжиндеги кызыл куйука топчызын көрүп, мөнүн акча тискен јыламаштар салган узун кара тулундарын јазап сала-ла, агаш аякка көчө урып, Миликейге берди.

Миликей агаш аягын алып, көчөзин ичип көрөлө, сары жүзин чырчыйтып айтты:

- Канча катап айтпай кайтым: Чайынды өткүрө тузап саладын, көчөндө сранай тус јок болот...Бу кайткан улус болор. Кайда, анда тус бар-ба?

Токсынай бут бажына капшагай туруп, толыгынан баскан ак тус ууштап алала, жаан агаш чуучака уруп, тепшинин јанына салып, Миликейди

өбөгөнүнүн угунда жаан кижиге кирелү бодоп, эки тулунгын колы-ла тудуп, байланып, жерге чөдөп отруп алды. Бала ийип, жанында айылдан узун соруулду агаш канга алдыртып алып, таңкы азып алып, таңкылап отурды.

Көзнөктөн Жарманканын жаан табыжы угулып турды. Ончо колхозниктерден эрте туруп Жарманка кер адын ээртеп, комуттап алып, чанак-ка жегип салала, айылдарды, тураларды айлантра мантадып, кышкырып турды. Бир жерге үч-төрт колхозник чогулышып, чанак блаажып турдылар, ончозына чанак жедишпей турды, түни-ле жаап алган комуттары көп болды чанагы дезе ас. Туралардын, айылдардын эжиге калырап турды, ончо колхозниктер тышкары чыгып чанактын уламалары кылчыктап туйладып турган эмдик аттарды көргүлөп турды. Иштеп бүдүрүп брааткан сүт-заводы болор жаан турада малтанын табыжы база токтоды, төзөп слган жаңы туралар, алмарлар өрө чыгып өспөй барды, ончо узанатан бригадалар эмдик аттар көрөр деп бери жуулып келди. Качанда комут көрбөгөн семис аттардын моойынына кирген комут, атты кылчыктап, туйладып турды, же барып учунда ат салдаа жегер кирелү жобош болып турды. Атты кандый салдаа жегетен, кемизи-де билбей турды. Барлай Аймак-ка бараа, салдаларды экелбей калбас.

Үй улустар чанакта туйлап турган аттардан урада туруп, жаңыс жерге чогулышып жуулып калган араай эрмектежир турдылар.

- Озогы жаңын байлабай, орустын су-темир жепселин тудунып, Көк жаланнын байлу жерин кыралаза, жер-ээзи ончобыска жаан чак түжүрөп, темир жерге кадалза-ла, кижинин каны агын суудый агып барар дежет, ондый эрмекти өзөк бажындагы аакы жайзан айылдарынан Түктен угуп куучындады.

- Кем айткан дидин, Түктен-ба?

- Түктеннин быжар оозына түкүрип сал!

- Сен, тенек, нени айдазын! Олжанында кара аркада жаан тыт агашта турган туу-ээзи угуп алза, сени бу жерге жүргүспей, базып салар эмес-пе.

Туранын эжиги жызырада ачылды, эжиктен Миликей өбөгөн чыгып, эмдик аттар үүредип турган ууларды көрүп сүүнип турды.

Кара мөшүтү сексек межелик-туудун бажынан жаскы күн жаркындап, чыгып келди.

Жаан удабас, кара жерди бөктөп салган жукарып келген ак жабуды күн жип салар, куудан жер көгөрүп барар.

Эртен-сонзун кайылатан ак кар улустун базыдында калганчызын үнденип, кыярап табыштанып турды.

VIII

Өткөн түнде мерген жорыкту кастарга минип, мен кара таамы жерге бардым. Таш жүдругы-ла кара жерди токтоп, Эрлик мее сүрекей ачынып, мени көмөлөп, кыйнап турды. Көрсөн, көзимнин камагы-да жок, кирбиги-де жок, ончозун өртөп салган. Өртөгөн көзимнен акан жажы кызыл кандый болды... Кам көзүн жумынып алды, эжикте отурган көдүчилери бажын төмөн бакты. – Эрлик мее айтты: «Сакаш уулы Таланкелен мее камдап мал тайбас болзо, мен оны көк тенерини көрбөс, ару кейди тынбас эдерим» - деди.

Кызыл каны-ла сүртүп салган жаан түнүрди камнын кылыр көстү көдөчизи жайкады, күзенилердин табыжы култыр-калтыр этти.

- Жок камдабазым! Таланкелен жаан үшкүрди коны чыкан ак чырайлу бажы ойто жастыка жатты. Бу жуукта Жарманка Таланкеленди көп туралар турган жаан деремнее алпарып жүргенин куучындап берзе – оо барганда кара саалду, узун сынду, бастра бойы ак кийимдү Таланкеленди айландрып узаак көрүп турды, кичинек маска-ла төжине араай согып турды, кулагы-ла жүрегин тындап, тилин көзүн көрүп, кандыйда кичинек ак чаазын чийип берди. Ак чаазынын алганча Жарманка ороп салган көп кичинек чаазындар экелди, ол чаазындарда кулур ошкош ак неме эмтир, жалаганда, ачу неме болтыр. Бу чаазындардыгы эминин үчүзүн бир күнде ичип жүрзөн, капшай жазыларын-кадык болорун деп Жарманка айтты. Жарманканын айтканынча Таланкелен эмин ичип турды, жаан удабай жакшы болды, кечеги күнде жакшы ондондым,

күчим ойто кирерге туру. Оорудан жазылып турганына, мен сүрекей сүүнип турум, сүүнгенимди ончо калык-жонго айдарга керек эди. Же Шатый оны укса качан-да бүтпес, кижини ойто каргап түредер. Коронду тили-ле база неме табар: «Орус эми эм эмес. Орус эли эл эмес». Ол карган кулугур төгүндөп туру! Ол ак киймдү кижини алтай кижее карузып, сурекей болды ийне! Жарманканы жарт-ла Барлай ийген болор. Барлайда бойында-да билези көп, иштин бажына-да чыгып болбой туру, анда-да жок, алдынан журтту кижини, жаман көрбөй, болыжып туру, колхостын-да улузы чанакка ончозы отруп жүргени жок болор, мени дезе, ончозынан озо жаңы үүредип алган ады-ла жаңы комытту алып-барып келди».

- Сен бойун чыдап калган эр эмей жүзи чырчыйган Шатый айдып турды. – Камдадарга турган болзон, камдатсан, камдатпай өлөргө турган болзон, өлүп кал, мее камазы жок. Мен сее килеп, сенин айылыңа келдим, сен дезе бойыңа түбек табарга туруң.

- Жок! Камдатпазым – байагы саназынан айрылбай Таланкелен кату үни-ле айтты. – Бу ачап сыйап танманы айылдан чыгара сүрзе кайдар... Соондо кижее база көрмөс салар болор-ба» - шүүп жатты.

Кам бут бажына турды, оны ээчй отурган көдүчилери турды.

Эрлик сени бассын! Камдаткан болзон, өскө кижини базар эди... – Кам эжик жаар алтап басты.

Таланкелен колы-ла жабынып ийди, кирлү жастыгына жүс-төмөн жада берди. Жүреги жымыжак болгонына ачынып турды, камнын айтканы жүрегине тийип, анда артып калды. Аркада турган жаан тыттардын будактары айылдын түндүгинен көрүнип сөс айдып тургандый. – Эрлик сени базар! Эрлик сени жип салар! – деп айдып тургандый болды.

Таланкелен бойы-бойына бүдүнүп албай, бойынын жүрегин токтодып – бу айылдын жанында турган агаштарды салкын жайып турган эмей – деп сананарга албаданып турза, кулагына – Жип салар! Жип салар! - деп угулып турды.

Тижинди тыңыда тиштенип, Таланкелен кыйгырды:

- Жок! Камдатпазым!

Бут бажына туруп, айылдын ичинен чыгара жүгүрүп чыкты. Жаскы булутарды салкын жырта согып күн бадыш жаар айдап турды. Боочыны атту төрт кижиге ажып брааткан. Сакаш уулы аоны ураагынан танып алды: Шатый кам Сопок бай-ла кожо брааткан эмтир, эки жанында эки көдөчилү эмтир. Шатый Таланкеленнин айылында отурган тушта, Сопок бай жанындагы бир айылда сакып отурган эмтир, «Кам-ла байдын кылыгы-да жаңыс, жорыгы-да жаңыс» - деген сөс чын турбай – деп, Таланкелен сананып турды.

Аланчык айылдын ыжы тенгери жаар чыгып турды, жаркындуу жаскы күн бойынын жылузула Таланкеленнин жүзине тийип турды, бир ай ажыра күн көрбөгөн кижиге күнгө удра көрүп албай турды, күн жаркыны-ла кожо Таланкеленнин сагышына ундулып калган неме кирди.

- «Унутпасты озор база шак мунайда сөстөп алган жок-па? – Байрамды эрликке бер, бойун түрү артарын, оо үзери саа жүс мал берерибис - деп айдып турадылар. – Оору кижиге кайсын, сагыжы чыкканда, озордын сүмезине кирди. Мен оору жадарымда, бу аскыр ийттер мени сөстөп, Барлайды базарга сананганы жарт эмтир».

- Сенин угунда энг жаан ака жаңыс Сопок эмес-пе? Сенин карындаштарын ончозы оны жаан акабыс деп, байлап туратан жок-па? – тууразынан кандый-да чичке үндү эрмек угулып келди.

Кара камагын төмөн түжүрүп, алтыгы эрдин тиштеп алып, Таланкелен колы-ла эжик жаар жудрук көргүзүп айтты:

- Ийит, көрмөс, мее карындаш болордон, мени бөрү ошкош андап турганы ол-ба? Акыр көрөрүм.

Кийин жанында агаш-туулары сыгырышкандый тобыш болды.

- Казыр ийтке мен карындаш болбозым.

- Аркадагы агаштар салкынга бажын төмөн багып, Таланкеленнин айтканына жөпсинген аайлу көрүнди.

- Актар өзөктөрдиге керий жортып, бастра жерди кызыл кан эдип салды. Сопок озор-ло кожо жортып жүрүп, жокту-жойуды кырып турды. Эмдиге дезе

колхосты көрөр күүни жок, колхосты бузар эбин бедреп туру. Мен дезе, су-тенек кижин эмтир, Сопок кызылдардан качып граннын ары жанына барып, Калканын жерине жүрөрдө, мен онын малын күдүп, - менин малым – деп, кижее бербей турдым, жанганда, көптөп өзүп кожылганы-ла үзе Сопокко табыштрып бердим.

Отурган орыннан туруп, айылдан чыгара базып чыкты, жалаң жерде жүргөн айгырлуу мал жаар барарга сананды.

- Ончозын!.. Ончозын Барлайга куучындап берерим.

Эки будына шыйдам агаш-ла кижин соккондый болды, Таланкелен тыркырай берди, будуна туруп албай, жалбагынан жерге жыгылды.

- Ончозын!.. Ончозын!.. Куучындап берерим-деп, колын көдрүп, кышкырып турды. Таланкеленнин эди-канына мөнкүлү тайгадан түшкөн соок суу урулгандый билдирип турды.

Байдын сөзүн угуп, жастра керек эттим.

Жара тиштеген эдинен кызыл кан төжине тамчылап түжүп турды.

IX

- Бу жылгы жас жалкын оттый түргөн бажалды, кобы-жиктин жул суулары шыркырап агып турды. Туулардын эдегин бөктөп салган койу мөөш, чиби, тыт агаштар жас келгенине сүүнип каткырып тургандый баштарын жайкап турды. Меестин таштарын көк-чанкыр торкодый барал-чечеги бүркеп салды. Жалаң жерде чичке бутту күүк-таман көрүнөр болды. Орус колхостор кечеги күнде кыра ишке кире берди. «Жаркын» деген алтай колхозко бүгүн жаны землемер-агроном келди. Байа түште жөп бүдүрдилер: Көк жаланды малдын одорына чыгарар, Сарыкобыда кыра аш салар дешти, Шебертини покоско чыгарып, онон өлөн эдер дешти. Эртени күн кара тобракка темир салда түртүрүп, көк жонды андандыратан күн болды. Ураак жерде, өзөктөрдүн бажында көчүп журтап турган алтайлар, «Жаркын» колхозтын ижин көрөр деп жуулып келдилер. Келген улустарда-да, эки-жаныс колхозниктерде-де эртенги күнде не-ле болып барбагай? Кыра сүрөп деп чыгарган жер озодон байлуу жер

болотон эди, јер-ээзи ачынып, јалкын түжүрип, ончобысты кырып салар болды-ба? Мөргүл этсе јакшы болор эди – деп, ичинде сананып турдылар.

- Јер-ээзи ачынар болор. Ой!... ачынар-ла болор.

Бир түней төрт кара атты јаныс мистү темир салдаа јегип алдылар, төрт атты, төрт кижинин минип алдылар. Јарманка јол баштап атка минди. Узун камчынын кайыжын Миликей өбөгөн јардын кечире кийип алды. Јарманка атты камчылап кыйгырды:

- Је јортогор! Колхос болгон адына кыраны бойыбыс сүрелдер.

Каргаа түней өндү, кара аттар јаныс јерге бир кезек тепсенип турала, бир болып басты – Кийскин Миликей аттардын түрген базыдына једижип албай салданы ээчий јүтүрип турды. Салданы ээчий атту-да јойу-да улус Сары-кобынын оозына јетре кожо барды. Атту-да, јойу-да көп алтайлар Барлайды курчай алып, барып јадылар. Кезеги Барлайдын тонынан тартып турдылар. Ол улустын ортозынан Түктен өбөгөнин үни јаан табыштанып турды.

- Кудайга мөргүл эдер керек... мөргүл јокко кыра сүрдүрбейлик.

- Тилдерибис кадып та калзын – јер кастырбазыбыс.

Барлай токтой түжеле айлантра јонго араай куучындады:

- Нөкөрлөр! Мен слерге канча айттым, кандый-да кудай јок, кандый-да агару јер јок, ол ончо кам-ла байдын мекези болып јат.

- Түрүге өлөтөн. Ончобыска түбек келер.

- Миликей өбөгөн су-бийеде барып турган аттарды токтодып ийди. Кара кураган бөрүгин уштуп алып, бөркти койынына сугуп салала айтты:

- Је, колхос башчызы болгон кижинин сен, бу темир салданын тутказын тудуп, кыра баштап, сүрүп көр, нөкөр Барлай!

Јол баштаар кара атка базып келип, семис јалынан тудуп экелеп айтты:

- Је көркийлер, бараксандар, эбештен баштап көрөлдөр... Тузалу ишке мойыныбысты кысканбай тарталдар... – Јарманка јаар көрүп айтты:

- Менен кыйгы чыканча, чип-чике мунайда јорттып көр.

Кыраны капшагай баштаарга Жарманканын жүреги токтобой турды. Жарманка мендеп жортоорго жазанып алды.

Канча жүс эжер көс Миликей өбөгөндө болды. Миликей салданы туткаларынан тудала, салданын барар жолына чикелеп тургузып алган кийинде колхоз-председателин кычырып аларда, көрүп турган улустын жүреги-чыт! – этти.

- Жаан ишти рысту кол-ла баштап көр!

Салдалу аттарды айлантра курчап алып, турган көп улус, тууразынан Таланкеленнин жортып келип кожо көрүп турганын ажаарабай калды.

Ат миничилер ончозы жаңыс үн-ле кыйгырып чыкты, канча жылга салдаа сүрүп тазыкандый, кара аттар бирге тартып барды. Жаскы күнге күскүдей жалтырап турган болот-темир кара тобыракка көрүнбей барды. Жемирен чактан бери жаткан койу тазыл өлөндү көк бүрлү жон антарылып турды. Тоолу улус солын неме көргөн деп, аттардан озолоп жүтүрүп барды.

Кенетийин көп улустын жаан кыйгызы чыкты, аттар токтой берди.

Кудайыбыс чугулдаар, биске түбек жедер... мөргүл эдер керек... жер кыстырбазым!

Карган Түктен баштаган бир кезек тоолу карган улус ат бажын тозып алып, эки колын өрө көдүрүп, кыйгырып турды. Колхостын үч уулы ол улуска жүтүрдү. Ат бажын тозып алган улусты эки колынан алып салда барар жолдон жайладып салды. Колхозниктерге курчадып алган Түктен баштаган карган абышкалар аайын таппай турды. Барлай басып келип Түктен өбөгөнгө колын берди.

- Мени булар эмди та не эдип салар болбогой деп, Түктен шүүп турды. Күлүмзиреп, Түктеннин жүзине көрүп турган Барлайдын чырайын көрүп, чала тийдинип албай, колын берди.

- Сен абышка, не болдын? Бис сени жакшы кижиде деп, колхозко жуудып алдыбыс, сен дезе кыра сүрдүрбей, колхозко не будак эдип турун? – деп Барлай айтты.

Ончогорды көрмөс басып салар – деп карганак эрмектенип турды.

Эй, карган апшыйак! Мундый сөсти сее кем айтты, Сопок бай айтты-ба, Шатый кам айтты-ба? – Барлай колын Түктеннин жардына салып – озор экү кижии жиир жыландар – деди.

Ада болгон кудайды ачындырбас керек – карганактын тыныжы буулып, айдып турды.

Ондый коркушту сенин кудайын кайда? Туу-ээзи, јер-ээзи деген немен кайда? Ол јок немелер-ле не коркудазын? - Барлай колыла јанып, јерге түкүрди.

Карган Түктен сары кобынын койу чет агашту арка јаар бурулып, көрүп турды. Барлай јаны эзеди: – бу көгөргөн койу четтү арканын ичинде јоон кара тыт агаштын төзинде ату-чулу Ирбис камнын сөөгин салган, эмди каргандар – онда туу-ээзи, јер-ээзи бар деп турадылар.

Је! Түктен өбөгөн туу-ээзинин турлу јерин барып көрөлдөр –деп, айдала, барлай јанында турган колхозниктин малтазын алала, арка јар басты.

Карган Түктеннин алтыгы эрди салбактай берген турды, оозынан чилекей агып, эзрик кижидий Барлай ээчий басты.

Канча калык јон кийнинен ары чубажып озолу-сонду арка јаар базып турды.

Х

Койу чет агаштардын ортозында, үч кижии кол тудужып курчап болбос кара-күрен калын шандалу, јоон будакту, койу бүрлү јаан тыт турды. Тыттын орто креезинде сүрекей койу бүрлү будактар бар, оны тууразынан көрзө тестейп калган кара былгайра терезинен эткен кап кирелү көрүнип турды. Шатый баштаган кижилердин тапканы-ла болзо, шак бу болчокто Көк јаланнын казыр туу-ээзинин турлу јери.

Улустын куучындаганы-ла болзо, јемрен чактан бу тыт јаш чет болып турарда, анын төзинде ату-чулу Ирбис камнын сөөгин салган, мөнкү түнүрин бу четтин айры будагына илген. Оо илген түнүр тенерее учып чыккан. Тенериден туу-ээзи, јер-ээзи түжип, турлузын бу агашка этти.

Четтин чобыргазын кижинин каныла сүртүп жүрди, онын учун бу тыттын чобыргазы өскө тыттардын чобыргазынан башка - кара-күрен болды. Алтыгы будактарда көп жайыктар илип салган, агаштын төзінде жаан таш күре бүдүрүп оо арчын өртөгөлөп берү берип туратан эмтир.

Соксойо турган тытка жууктап келгенде, улустын базыды араай болды, бойы-бойына жажыныжып, көлөнүп турды. – Баштап брааткан Барлайдын жалбак мандайына тыттын жоон будагы түжип өлтүрүп салар, Тенери кызарып, күкүрт болып Барлайга жаан жалкын түжүп өлтүрүп салар – деп, көп кижини сананып, барып жатты.

Ээрдин кажына төжи-ле жадып алып, Таланкелен шыбаранып, эрмектенип турды:

Мен кудайга качан-да бүтпейтем, эркелү жакшы туу-ээзи менин көзиме көринзин – ооругу жакшы жазылбаган сүрекей суузап турды. – Мее көринзен, мен ончо улуска жонго кудай бар-деп жарлаарым. Мее көрүнбезен сее мүргүүр кижини ас болор деп айдала, чала чочыган кирелү үзенее тееп, бут бажына көдүринди.

«Килинчеги жок алтайларга, туу-ээзи жаш бала болып көрүнөр, урчы кижини алтайдын туу-ээзин, жер-ээзин, суу-ээзин качанда көрүп албас». – Таланкелен жиит жүрерде, карган адазы онойып куучындап турганын эзедип алды.

Барлай тыт агашка жууктада једип келди. Эки колына түкүре-ле, малтанын сабын тудуп алып, жаан талыйып, тыт агаштын чобыргазына малтанын жалбагы жылыганча чапты. Турган улус тытка жууктада базап келди. Бу кайткан? Бу не болды! Кезип турган агаштан бир-де тамчы кызыл кан түшпеди, тенгиреден көкүрт тажы јемрелип түшпеди.

- Кан жок-па? Турган улустан кажы бир кижиден кан агып турган болор-ба-деп, билерге көп улус, бирүүзи бирүүзенен суражып турды.

Жок! Жок. Деп угулып жатты.

- Агашты кессе, кызыл кан чыгар – деп, Шатый кам айдатан эмес-пе!

Калын тапкайлар Барлайдын бажынан өрө чарчап, јерге түжүп турды. Барлайдын кара јүзи бастра тер болды, кезип-чапкан јери көп болды. База

бир јанынан эки кижиге кезип турды. Тын кескен улустан Барлай Токуштын уулын таныды. Таштын катуу тын чичкертип-ле турды. Болжуп жадылар. Кудай дегенин төгүн болгону жаңы билдилер. Кудай жаңы жастын туйка кары кайлгандый жайлып турды деп, Барлай агашты там тыныда чаап, сананып турды.

Бир канча кижиге алдындагы жоон будактарынын тудуп, тын агашты кыймыктарга албаданып турды.

Төбө жерден ат бажынан жоон тытты кезип турганы Таланкеленге алаканындагы немедий ийле көрүнүп турды. Оны көрүп Таланкелен бойбойына шыбыранып турды:

- Аштаганды тойдыратан, өлгөндү тиргизетен туу-ээзи менин көзиме көрүнзөң, мен сөз талдама ирик тайып берерим.

Тын кыймык жок турды. Будактары-да кыймыктабады.

Барлай малтазы-ла тыныда, тыныда чаап турды.

Эй! Коркушту казыр туу-ээзи. Өлтүр буларды, не көрүп турун – улус ортозынан каткылу эрмек чыкты.

Агаш кыймыктанып, жызырт эдип, табыштанып жаш четтерди жерге жаба базып, жерге түшти. Турган улус жыгып салган тытты курчап алдылар, костөрүн салбай тытты көрүп турды. Эки малта кынырап будактарын алдынан өрө кезип турды, туу-ээзинин уйазына жууктап келдилер, кезип туура чачып турган койу огош будактарды дерден алып аяктап көрүп турдылар, оролып калган койу будактан башка неме чыкпады.

- Неме көрүнбөдү-бө?

- Жок! Жок! Көрүнбөдү-деп көп үн чыкты.

- Туу-ээзинин турлузы өскө агашта болор, Шатын бисти мекелеп салган болбой-деп, Түктөн өбөгөн шыбыранып турды – же онын сөзүн улус укпады.

Турган улус жыгып салган агашты айлантра барып, аяктап көрүп турды, турдылар. – Бир де неме жок эмтир! – колдорун жайып турдылар.

XI

Таланкелен жаан үшкүрүп, аайын таппай сананып турды: - Кудай та бар неме, та жок неме? Мунун чынын кижги кайдан билер? – Аттын оозын буура тартып, Сары-кобыны кичире, жортып, Көк жаланда колхостун карарып жаткан кыразын көрди.

- Кыра иштеп турдылар... олардо бойынын талканы болор, көа ашту болотон жат.

Суудан чыккан тумандар кара жерди бүркеп турды. Кайа туулар кыймыктанып тургандый көрүнди. Таланкеленнин эки буды, сол колы курулгактанып турганы билдирди. Таланкелен адын камчылап айыл жаар мантада берди. Оору бажа айланып, көскө көрүнгөн неме каталыжып, көп болып көрүнүп турды.

Жер, агаш-таш жайканып жатты, жерден көп аттын тебү табыжы угулды.

Айылдын жанына чеденнин эжигинде жаткан Таланкеленди таап-алып үйи айылга сүүртеп кийдирип алала, кайкап турды:

- Бу неден болды, кижги сокон болтонба, ат туйлап таштаган болтон-ба? Байа барарда ооружынан жакшы эди, жолдо туу-ээзи жаман көргөн болор-ба. Үй кижги айылынан чыгып, жолды өрө алып мендеп басты.

XII

«Мен бойымнын кыска бичигимде, слерге, Нөкөр председатель мундый неме чийп турум: - карандаштын бажын тили-ле суулап, Миликей өбөгөн бичик чийип отурды – «Жаркын» колхостун ижи-тожы чымалынын уйазындыый амыр жок көрүнүп туру, тынду-ла болгон кижги ончозы иш иштеп туру. Алтай улус ишке сүрекей жылбүлү, не-ле немени ончозын билип, аларын кичеенип жат. Түни-түжи-ле иштин аайын менен сурап угуп турадылар. Эне болгон кара жерибисти төрт салда-ла аңдандрып жады. Сары кобынын ижин көргөндө, кижги бойынын акту көзине бүтпей турар, бастра өзөк ичи кара жөн болды».

Ак чаазынын андандрып алып, карандаштын бажын Миликей база катап жалады. Тили-оозын көк будукка уймап салып, өбөгөн ак чаазына койыртейир букваларды жергелей тургузып-ла турды.

«Көбө пышкан ак калаш жиир күүним бар, Нөкөр председатель, булардын талкан деген ажына, мен эмдее жакшы үүренип албадым, эн баштап бастра сары жуулу семис эдин жип турдым, эмди десе ол күүниме тийип барды, калаш жок-ко мен семис этти жип албай бардым. Башкүн калашты мен бойым журап быжырарга санадым. Алтай үй улус оны билип салды. Менин калаш пыжырап ижимди көрөргө ончозы жуулыжып келдилер. Жуулган үй улустардын көбизине сен нөк. Председатель, бойың-да кайкар эдин. Тураның ичинде базарга жер-де жок болды. Калашты канайда жураар, канайда пыжыраар - үй улус билерге сүреен кичееп турдылар».

Миликей бир эбеш сананып отура-ла база бичиди.

«Менин жажым жаан да болзо, эди-каным карыбады, оны слер нөкөр председатель бойыңар-да билер турыңар, эмеген жокко сранай жадып албас болдым. Алтай үй улустарда сурекей жарап келиндер бар-да болзо, мен жаман кылынарга болбой турум. Онын учун слерди мен сурап турум, менин эш эмегенимди – Маланя Тимофеевнаны мее ийеберигер, оны-ла кожго эки-бе ол эмесе үч таар картоп, онын башка маала аштын үренинен моркоп, чалкан. Огурчын онын-до өскөзүн ийеберигер. Бис мунда маала аш өскүрерге жөптөжип алганыбыс, колхостын алтай үй улустары бу ишти иштерине жаан күүндү эмтир, оларды менин эмегеним маала аш өскүрерине үүредер, калаш пыжыраарына онын-до өскө ижине үүредип турар.

Бис мунда орус текст жаан калаш пыжыраарга жаан печке жазап алдыбыс, кийим көктөөр машина таап алдыбыс.

Же бу бичиктин учында слерге нөкөр председатель, мундый неме айттырып турум: Жул айдын баштапкы күнүнде бистин колхостын төзөлгөнүнөн бери жыл өткөнүн байрамдаап жаан жыргал эдерибис. Слер, нөкөр председатель, кыйышпай бойың-да кел, кожго көп улус келзе сранай

јакшы болор эди. Је мен бойымнын эмегенимнин келерин сакып турум, оны-ла кожо слер мее каруузын чийип берегер».

Акту колым салдым: Миликей Кискин.

Чокырлап салган ак чаазынды чеберлеп каташтра салала, «Кызыл Ойрот» эки казетке оройла, учук-ла ортозынан көктөп салды.

ХШ

Јаскы күннин јылузындый, Таланкеленнин јүзине јылу эзин сокты. Ат бажына чаап отурган кижидий, Таланкелен ойгонып эки колын өрө тудуп көрди, курулгактанып турган эки буды, сол колы мунда – ба, јок-па? Көрүп јатты. Айылдын кара көө болгон түндүги јаар көрди, онон алмыс таштый ару көк тенеризи ички терези кирелү көрүнип турды, айландра турган тал-табыш кайа таш јемирилип тургандый болды. Эмегенин кычырды, ойто үн угулбады. Күркүреп турган табышка үзери көп букалар јуулып, алып огырып тургандый, кулагына неме угулып турды. Таланкеленнин эди-каны ончо изип келди, тамырлары тостойо кандалып калды.

- Бу карган какай, менин айлыма кайдан келди?

Алтыгы эрдин тын тиштеп, чаганактанып, көдүрилип алала, оттын јанында айланып турган камга јууктадып алып, катап-катап тепти.

Не-ле аннан быјар сен јаманды көргөнче, айуга јидирип салзам, торт! – деп Таланкелен кыйгырды. Эди там изиди, јүреги тын согыла берди.

Коркыган јаш балдардын кыйгызындый огару-үн үзүле берди.

Шатый токтой түшти, алан кайкап турды. Түнүрдин табыжы үзүле берди, маңјактын күзенилери калганчызында канкылдап кынкырап, токтоп барды.

Јалбырап күйип турган оттон јоон турун алып, Таланкелен јылтыркай куулы көстү, мыйгак терези јабылу түнүрди сокты, чокыр маңјак тонду камнын бойын база сокты.

Јүреги сенин јарылзын, кижинин канын ичетен јелбеген! – деп кыйгырды.

Шатыйдын көдөчилери эжиктен, - бурт эдип чыкты. Таланкеленге турун-ла сабадып соктрып Шатый кам жүзин колы-ла бөктөнүп алып маңжак тонду эжик жар тескерленип качып барып турды.

Калак! – Калак! Кокый –деп калактап, Таланкеленнин эмегени жүзине эки алаканын жаба тудуп, жерде көмкөрө жада берди.

XIV

Сен муны көрүп турун-ба? Канча жүс жыл кол тийбеген жерди бис андандрып жымжыктап салдык. Миликей таардын оозын чечип, колы-ла кызыл күрөң буудайды уштап, көрүп турды. – Эй, бис мунаң туудый көп аш алып саларыс.

Төрт салда ээчий-течий көк жерди сүрүп, минут тоозына кара кыраны жалбайтып жатты. Түште бир бригада, бир аттар-ла иштеп жүрди. Түндө, толу ай чыканда база башка бригада, база башка аттарла сүрди. Тегерик бычакту тырмуушка эки ат жегип Токуштын уулы жортып, калын жонды томыра томыра кезип жүрди. Агаш тырмууштары калын жонго чыдабай секирип турган онын учун озолоп тегерик темир бычакту тырмууш-ла кезип жүрди.

Колхостын председатели-ле Миликей өбөгөн экү Аймактын колхозойузына барып келгенинен бери эки конды. Колхосоустан озор качаннан-качанга көрбөгөн он эки тегерик бычакту сан башка машина экелди. Тегерик тырмуушты ээчий ат тоозына кижилү агаш тырмууш сүрөттүп алган көп аттар базып жүрди. Тырмууштар өткөн жерде кыранын жери күбүр-күлдий жымжак, кижинин буды кара тобракка түжип турды.

Кискин өбөгөн кара тобыракты колына уштап алып, уужап, айдып турды: - Сүрекей жаан кайкалду жымжак жер болтыр. Мундый жерге карыш мажакту буудай бүдер, мундый, сүрекей жакшы жерге аш чыкпас-та, кайда чыгар!

Күнге алтындый суркурап турган буудайды кеден таарга уруп алып, таардын эки учунан сары чокыр куры-ла буулап алып, мойына кийди, бир ууш буудай алып көрүп кайкап турды.

- Кайкалду аш эмтир!

Колын талайып алтын мөндүрдий үренди жымжак кара тобыракка жайа чачып ийди.

Сен, Барлай буудайды шак мунайда чач – деди. – Эки колдоп бис энир тўнге жетре бир канча гектар жерди үрендеп саларыс.

Барлай бир эки ууш буудайды чачала, Миликей өбөгөн жаар көрди.

Койу агашту богочодан тере каптарын, казан-айагын коштогон, тоолу оок малын айдап алган, балдар учкаштырган эки кижичыра жаар келип турды.

Барлай келип турган улусты көрөлө, - Таланкелен учуп клеет деди.

- Кем дедин? – Миликей сурады.

- Бу мунда ураак эмес жерлү бир алтай уул.

Барлай ашту таарын жерге салып койды. Бистин колхозко кирер күүндү улус бар-да болзо, байлу жаңын жагдап, төрөгөдөрдүн армакчыларына кирип калган... Сопок байдан коркып, колхозко кирбей турат. Эски алтай жаңы-ла болзо, Сопок эн жаан аказы, оны тообогон кижичыра жаан килинчекке тўжер деп айдатан.

Таланкелен кошту аттарын, айдап алган малын кыра анказына артрызып салып, тырмап салган кыраны кечире жойу базып келди.

Жакшы-ба? Колхоз малы жакшы-ба?

Жакшы, жакшы, Таланкелен! Кажынаар барадрын?

Таланкеленнин жүзи күлүмзиреп сүүмчилү көзичыра-ле Барлай-ла Миликей жаар көрүп айтты:

- Колхозко кирерге келдим.

- Сени бис колхозко албай салзабыс, кандый болор, сен коркыбай турун-ба?

- Не коркорым мен. Канча улусты жуудып алдыгар, мендий жокту кижини ненин учун жууктатпазыгар?

- Сен канча айры үнле үнденип кожондоп турадын, сени «Таланкелен» деп, тегин адаган эмес эмтир.

- Мен јаан тенек болдым, мени көмөлөп айдары жолду. Камнын меке сөзүн угуп, Сопок жаан акам деп, байлап, онын сөзине кирип жүргеним сүрекей коомой болды. Колхозко күрөң күс тужында кирерге менде сана бар болгон. Же Сопокты ачындырарга болбой, кирбедим.

Барлай кончынан канза-калта уштуп алып, танкы асты. Таланкелен курына кыстаган калтазын база уштуп алды, же, канза алып, танкы аспады, калтазынан бектеп ороп салган ак чаазын чыгарып алып, барлайга берип айтты:

- Менин сурагым мунда, бойымнын акту билгенимди бу ак чаазынга бичидим. Таланкелен жерге түкүрди. – Калжу ийт – Сопокты-да, жеек кам Шатый-да мен бу бичикте учурлап, бичип салдым.

Барлай чаазынды алып политозынын төжиндеги карманына салды.

Же Барлай өбөгөн мени кыйнабай колхозко капшагай жуудып алыгар. Кижинин акту күчин жийтен ачап бөрүлөрдү Сопокты-да Шатыйды-да даба согып, базарыбыс. Эркетендү алтайга оморды жүргүспей, сүрүп саларыс.

XV

Жастын күндери сүрекей жакшы турды, аскын турнадый, каа-жаа эки-жангыс булут келип туулардын бажынан ажып жылып турды. Тан эртен суудан, жерден чыккан ак туман жерди бөктөп туруп, тууларга чыгып, туулардын содон баштарын ак бөс-ле жапкандый, бүркеп турды. Беш конгон кийненде жымжак кара тобыракты кыралар жаны чыккан көк-чанкыр торкодый аш-ла жабанып алды, содойто чыкан аш күнге жалтырап турды.

Э-эй! Чачкан ажыбыс кандый сүрекей чыкты. – Миликей жаш баладый женил алтап, чыккан ашка сүүнип, бижилегедий базып жатты.

Жарманка дезе сүүнгени-ле эки колын жабынып, секерип жүрди.

Эй! Эй! Бу кандый сүрекей аш болды, а....? - секерип, эки колын өрө көдүрүп, көк кырады кучактанып аларга турган киреелү болды. – Көп аш аларыс, көп тестек жаан калаш пыжырып жип турарыс, саламы уйга азрал-да болор, төжөк-те болор.

Кырадагы немени бодобос керек, ашты алмарга урып салган кийнинде бодоп-чоттоп керек-деп, Миликей өбөгөн Жарманкаа айтты. – Бу креси көп ашты жууп

Колго кийдирип аларга база көп күч керек, канча кижинин бели боо чөйилер, канча көп кара тер агар.

Кем жок, Миликей өбөгөн! Бир тын иштерибис, бу ишке бар жок күчибисти саларыбыс! Эки бутту ачап бөрүлөрдү жыт жок эдип, сүрип салдык. Эмди ишке жаан буудак жок болор, иш жайым иштелер.

Жарманканын ыорү деп айтканын Миликей билип турды. Бафра өзөктөр жуун эдип, байларды, камдарды өскө жерге көчүрзин деп, жөп бүдүргенинен бери он конды, байларды, камдарды көчүртип, өскө журтка айдай бергенинен бери беш конды. Модор сөөктү албатаны күлүп турган армакчы үзүлө берди. Ол жуунда Таланкеленнин бичигин кычырып берерде, жуунда отурган улустун тал-табыжы жаан болды, айткан эрмектери тенеренден түшкөн таштый столдо жаткан ак чаазында чийлип турды: «Сүрер керек! Ачап бөрүлөрдү! Кижинин канын соорып ичетендерди, урадар керек!» Сопоктын сары кобынын ичине батпас малын эмди колхоз ээленип, колхозтын, күдүчилери кабырып жат. Сопок байдын сегис канатту кереге айылын десе колхоз айылдардын ортозында тургузып, жаш балдар азраар «кабай үй» эдип салды. отту турун-ла жарган Шатыйдын түнүри жол ичинде содон ташта ийлип салган туру.

Миликей өбөгөн өзүп чыкан өзөктө, коронду тазылдарын база арчып салган деп угулды. Ошлоков байдын канча жүс чакрым ан чеденин үч жүс аныла кожо «Баштапкы беш жылдык» деп колхозко берип салган. Эмди кижинин чала жаныксагы клеет. Жанып барала, менин үүренген ишке – ан азраар ишке кирип иштеерге күүним бар. Же бу креси жакшы уулдарды таштап, кизи мунан канайып айрылар. Олор мени төрөл адазы кирелү көрүп, не-ле немени менен сурап турат:

«Ой! Миликей абам! Бу немени канайда јазайтан? Бу немени канайда эптештирип эдетен? Ончозын билип үүренип аларына турган, јангы ишке, јангы јурт јадышка сурекей јилбиркеп турадылар.

Јарманка Миликей өбөгөнди эдегинен тартып, айтты:

- Ой, Миликей абам! Эмди колхозтын ижи кайнап чыгар, угуп туруң-ба? Бистин колхоз јаш курагандый мундый кичинек болды, эмди дезе аттан јоон болып өзүп чыкты.

Јаскы ишке киргенинен бери Миликей өбөгөн-ле Јарманка баштапкы күн амырап, базып јурди. Мендебей туруп кыранын анканыла аш јаар базып јурди.

Миликей акам слер бисти таштабай бистен эм барбас-ба? Кулуннын мойына илип салган күзүнидий Јарманканын үни табыштанып турды.

Кискин Миликей сүүнип, күлүмзиреп, каткырып турды. Миликей өбөгөн сүүнип турганын Јарманка билип алды.

Көк кебистий турган кыраа, өзөк бажында акту-көктү сүмер тайгадан кичинек салкын келип, кырадагы јаш көк ашты јайкап турды.

ИЗДАТЕЛЬСТВАНАН

Издательстванын иш аайынча, Партиянын төс комитеди тургускан постановлениеде - Государствонун Бириккен издательствозына, Край жерлеринде, облас жерлеринде, Республиктердин жерлеринде журтап турган нацыонал албатаа неле бичик книгени бойынын төрөл тили-ле чыгарып турзын деп – жакару берди.

Партиянын бу жакару аайынча. Күн бадыш Сибир крайда турган Государствонун бириккен издательствозынын бөлүгинде, Сибир крайда журтап јаткан нацыонал албатаа – Ойрот, Хакасс, Шор, Казак, Татар улуска бойынын төрөл тили-ле бичиктер чыгарып туру.

Чыгарып берип турган бичиктери – школдогы балдарды, јиит өскүримди, јаан улустыүүредер книгелер, Соцыалист мал-аш хозяйствонун јазал иш керегинде бичиктер. Айдын-куучын чийген бичиктер – чыгарып туру.

Куучын-айдын бичиктеринде – эмдиги соцылизмјазал иш тужында клас јанынан јенү тартыш канайда өдүп турганын. Капитализмнын арткан калган калдыктарын канайда базып, карынча јоголтып браатканын. Соцыализм јазал иш учын мерген тебү-ле ишмикчилер акту кол күчи-ле јаткандар канайда јенижип тартыжып турганын. Албаты јуртын јүрим-јадыжы сана билгизи канайда кубылып өскөлөнип јангы јүрим, јангы кижии бүдип турганын, - бу бичиктер ийлезинче көргүзип, берип турар учурлу.

Мундый бичиктерден Ойрот тили-ле баштапкы бичик, бу «Баштапкы јас» деп бичик чыгып турган деп айдарга келижер.

Бу бичикти чыгарган издательство, Ойрот областа турган партиянын, комсомолдын, профсоюзтын оргонизацияларына, колхостын активтерине, бу бичикти кычыргандарына сурак берип туру:

Партиянын жакарузы – «Айдын куучын (Художественный литература) бичиктеринде магнитостройдагы соцыалист јазал иш көргүзип турзын» дегени, бу бичикте канча крезии јеткил чийлди?

Клас јанынан јенү тартышты бу бичик јетре көргүзип турган-ба јок-па?

Социализм јазал иш учун јенижип тартыжып турган тартышты, јаны кижини јаны јүрүмду билги-саналу бүдип турган кижини ийлизенче көргүзип берип туру-ба, јок-па?

Ойрот албатынын, эскидеги-де, эмдигиде јүрим јадыжын, эрмек-тилин једикпес тутак јок чикезинче көргүзип берип туру-ба?

Ойрот албатынан ортозынан јон улус кандый бүдүүлү бичиктер кычырарына јилбиркеп турганын биске чийп тураар.

Г.Б.И. эмди план иштеп туру, Ойрот тили-ле 1933 јылда кандый бичиктер чыгарын, анайтканда јон улуска кандый бичиктер киуиге керек болгонын бискечийп тураар.

**Государствонун бириккен издательствозы,
Күн бадыш Сибир крайдын бөлүги. Ойрот секциязы.**

Сурузы:

Новосибирск кала,
Свердловский ороом, 39
ОГИЗ. Ойрот секция

Ответ. редактор **К. Филатов**

Тираж 2000. 3 печ. листов

Сдано в производство 2/VII- 1932 года.

Подписано к печати 23/VII -1932 года.

Статформат 60*93

Печатных знаков в 1 печ. полосе 37120

Новосибирск т/л №1 ЗСКПТ, зак. № 2356

Новосибирск, Уполсиблито № 226 от 25/ VI- 1932 года

Баазы 65 акча
Цена 65 коп.

На ойротском языке

А. Коптелов

Первая весна

Авторезированный перевод К.Филатов

ЗАПСИБКРАЙОТДЕЛЕНИЕ ОГИЗ
НАЦ. СЕКТОР

Новосибирск, ул. Свердлова, 39